Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

RANDERS BYS
VILKÅR OG ARTIKLER
1609

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

RANDERS BYS VILKÅR OG ARTIKLER 1609

Ved

JOHN KOUSGÅRD SØRENSEN

under medvirkning af

POUL MEYER

RANDERS

J. M. ELMENHOFF & SØNS BOGTRYKKERI

1965

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Indhold

Livet i Randers omkring 1600 13
Lov og ret i Randers 1609 17
Sproget i Randers-vedtægten 1609 24
Håndskrifterne. Tidligere udgaver, denne udgave 29
Randers bys vilkår og artikler 1609 33
Kommentar 77

Illustrationer

Kort over Randers ca. 1670 10
Stik af borgmester Niels Jacobsen og hustru 19
Epitafium over Bent Hansen og hustruer 25
Underskrifter og bomærker 76

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tekstforklaringen under Resens kort over Randers ca. 1670

1. Dronning-borg Slott.
2. Kongens Stue.
3. Slotts Kircken.
4. Slots Møllens Stæd.
5. Øster-Port.
6. Slots Smidie.
7. Synder-Broe.
8. St. Clemens Taarn.
9. Gaad-Kilde af hvilchen bryggis Buur Øl hvor af Byen icke mindre er nafnkundig end af Randers Lax.
10. Heste-Møllen.
11. Skolen.
12. St. Mortens Kircke.
13. Hospitalet.
14. Hvid-Møllen.
15. Hospitals Kirckegaard.
16. Blegdammen.
17. Forvalterens Hafve.
18. Mølle-grafven fordum fra Østerport eller Slots Mølle om Byen, nu fra hvide Mølle under Bancherne indtil hornbechs flaske eller Vand derfra giennem hornbechs broe i Synder neder i Gudden.
19. Wester-Port.
20. Riberbanen.
21. Gamle grafver oc Rudera af Murene om Byen.
22. Nørre-Port.
23. Taarnit paa Torfvit med Storm Klocken oc andre Store Klocher samt Seyerværck fordum St. Peders Taarn, derhoes Tingit med Stoche oc Steen.
24. Torfvit.
25. Raadhusit.
26. St. Lauritz Bache oc Kirckehuus.
27. Øster Backe.
28. Troiborg-bache.
29. Slots Lade-gaard.
30. Hr. Hansis Hafve værd at See.
31. Den Fornemste Fiord i Jyland kaldet Gudden.
32. Stampe-Møllen.
33. Tibbe-Strup.
34. Vorup.
35. Skandtzen.
36. Kristrup.
37. Rumalt Skou.
38. Store-Gade.
39. Vester-grafve.
40. Kirsten Væfver Kones gyde.
41. Kirche-Stræde.
42. Mellem-Stald-gaarden.
43. Tiufve-gyde.
44. Bag ved Wogn-Mendene.
45. Hoff i Dronning Dorethes tyde boede der mange af Hoffet.
46. Bays-gyde.
47. Povel Nielsens-gyde.
48. Provst-gyden.
49. Jens Segalts-gyde.
50. Helfvedes- eller Jens Guldsmids gyde.
51. Raadhuus gyde.
52. Bror-gade.
53. Dithmerscken.
54. Øster-grafve.
55. Tran-Stræde.
56. Rasmus Skrifvers eller Christen Nielsens gyde.
57. Loyborre-gyde.
58. Wester-gade eller ved Kircken.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Livet i Randers omkring 1600

Der kan læses megen kulturhistorie ud af lovtekster. Det skyldes, at de ved de bestemmelser de indskærper og de forbud de udsteder giver indtryk af, hvordan livet har formet sig i det pågældende samfund, hvordan dets tilværelse har været organiseret, hvilke problemer det har måttet tage stilling til.

Randers bys vedtægt fra 1609 er et godt eksempel. Det er et ofte meget levende og anskueligt billede af byen Randers omkring 1600, der danner sig ved læsningen, af bystyrets organisation, af de ledende mænds pligter og rettigheder og af de almindelige indbyggeres, den menige almues liv og problemer.

I mange henseender er det naturligvis et repræsentativt billede af livet i en større købstad i første del af Christian IV's regeringstid. Stort set har forholdene i byer som Århus, Ålborg, Odense og Helsingør været de samme som i Randers. Men hver især har de haft særlige problemer at klare, bestemt bl. a. af deres specielle topografi. I Randers er det således først og fremmest beliggenheden dels ved fjorden med et højtliggende terræn nordfor, dels på den vigtigste nord-sydgående jyske landevej.

Det hænder, at loven henviser til forhold i andre købstæder. Derimod er det sjældent, at en bestemmelse sættes i relation til statens tarv, f. ex. en aktuel situation i landet. Et eksempel kan findes i det sidste kapitel. Her beklages byens ringe indkomst, hvilket bl. a. skyldes »den store sædvanlige orlogsskat, som byen årlig udgiver til kronen«, altså en af Christian IV's ekstraordinære (men åbenbart årligt tilbagevendende) krigsskatter, der i disse år betalte udbygningen og vedligeholdelsen af en stærk krigsmagt.

Men ellers bevæger man sig — også i overført forstand — inden for byens voldgrave og porte, på dens gader, på torvet ved brønden, hen til Skt. Mortens og ned til skibsbroen eller i det højeste ud på byens mark.

I denne lilleverden var der i høj grad forskel på folk. Stor var den sociale afstand fra de indflydelsesrige og pengestærke købmænd, byens egentlige matadorer,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

af hvis kreds borgmestre og råd udvalgtes, til den menige almue, der navnlig bestod af byhåndværkerne og deres familier, og ikke mindre stort var springet til det nederste trin på rangstigen, til det egentlige byproletariat, tyende, betlere osv.

Ikke mindst behandlingen af dette sidste befolkningslag må forekomme en moderne betragter umenneskelig. Kapitel 65 giver f. eks. et ubehageligt indtryk af, i hvor høj grad de »uskikkelige og modvillige« tjenestefolk var afhængige af deres herskabs vilje og lyst, og hvor let de som løsgængere kunne arresteres og sættes til tvangsarbejde for kongen eller byen.

Men var det ubehageligheder, som kunne gå ud over en bestemt befolkningsgruppe, var der andre ulykker, som ramte uden persons anseelse. Størst var frygten for ildebrande, fordi de i en tæt sammenbygget by med stråtækte bindingsværksgårde og huse ofte tog et katastrofalt omfang. Randers havde flere gange i 1500-tallet, sidst 1593, oplevet storbrande, der lagde betydelige dele af byen i aske. Alle havde derfor forudsætninger for at forstå betimeligheden i en kontrol med, at ildstederne var i forsvarlig stand (kap. 14), i advarslerne mod den åbne ild i småfolks hytter og boder (kap. 34, 61), og i forbuddet mod at færdes i udhus eller på gade med et lys, som der ikke var lygteglas over (kap. 48). Det kunne alle være med til. Påbuddet om at tække med tegl og ikke med strå (kap. 38), den vigtigste foranstaltning, ramte derimod folk på deres pengepung i højere grad end de andre og var derfor, som det skulle vise sig, sværere at gennemføre.

En anden af datidens plager var epidemierne. Pesten rasede over det meste af Danmark i årene omkring 1600, i 1602 havde den hærget i Randers, hvorfor problemet var uhyggeligt aktuelt for byens indbyggere. Det er højst tvivlsomt, om det har stået klart for dem i almindelighed, at epidemiernes udbredelse i væsentlig grad skyldtes dårlige hygiejniske forhold. De mange bestemmelser i vedtægten om offentlig renlighed skal næppe tages som udtryk for et ønske om at begrænse sygdomme. Når disse bestemmelser er blevet indsat, skyldes det andre samfundsmæssigt betingede forhold, desuden måske, at man har villet tage et vist hensyn til folks velbefindende. Når det i vedtægten forbydes folk at tilsmudse fjorden eller voldgravene med møg (kap. 24), ådsler (kap. 24-25), fejeskarn (kap. 25) eller affald fra skindtilberedning (kap. 29) og fra rensning af dyr (kap. 27), er grunden bl. a. den, at en sådan forurening af vandet ved byen ville dræbe en del af den fiskebestand, som en god part af indbyggerne levede af. Desuden skal der ikke megen fantasi til at forestille sig den stank, der i modsat fald ville forpeste byens luft. Når det endvidere bliver forbudt at lave mødding på gaden (kap. 25), eller at lægge møg foran anden mands have (kap. 26), eller oven for byen, således

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at den i tilfælde af regnvejr får fornøjelsen af det (kap. 26), eller at anbringe retirader til gaden (kap. 13, 30), skyldes det vel — foruden ønsket om at begrænse den ubehagelige lugt — også et rimeligt krav om at kunne komme nogenlunde uhindret og tørskoet fra et sted til et andet. Når dette spørgsmål om offentlig renholdelse er så påtrængende, hænger det bl. a. sammen med de mange dyr, som fandtes i byens gårde, og selv om vedtægten foreskriver visse begrænsninger for dyrehold i byen, er der dog mange undtagelsesbestemmelser (kap. 13).

Husdyrene var iøvrigt en del af eksistensgrundlaget for en væsentlig part af byens befolkning. De større dyr holdt til på græsningsarealer uden for byen og på de afhøstede kornmarker. Der var nøje bestemmelser om, hvor mange dyr hver gård måtte holde, hvor de måtte gå, og hvilke forholdsregler der skulle træffes over for de overtallige eller forbudte dyr. Hestene skulle være brændemærket med byens brændejern (kap. 13), og hornene skulle skæres af køerne, for at de ikke skulle stange hinanden fordærvet (kap. 16). En vigtig rolle spillede byens tyre, og der blev ført kontrol med, at deres fodertilstand ved vintertid var tilfredsstillende (kap. 51).

I nøje forbindelse med dyreholdet stod købstadsgårdenes dyrkning af byjorden nord for byens volde. Bymarken var delt i vange, der igen bestod af talrige agre. Vangene var i den tid, de var tilsået, skærmet for de løsgående kreaturer ved diger. Om efteråret efter høsten blev digerne brudt ned og vangen eller ævret opgivet, det vil sige givet fri, nemlig til husdyrenes græsning på stubmarkerne. På de afhøstede marker kunne man også se fattigfolk sanke aks (kap. 18). Se iøvrigt side 23.

Agerbrug og kvægavl skaffede byens købmænd mange af de varer, der handledes med, og handelen var selvsagt den vigtigste af byens næringsveje. De første kapitler af byvedtægten giver et indtryk af, hvor nidkært byens købmænd værnede om deres handelsprivilegier over for fremmede handelsfolk. Al handel skulle foregå inden for byens grænser (kap. 1), al forhåndsopkøb inden det egentlige marked begyndte, foretaget i den hensigt at hæve vareprisen (forprang), var forbudt (kap. 3), der var strenge bestemmelser om, hvornår og hvorlænge kramboderne måtte være opstillet på gaderne, de fremmede måtte kun handle med store varepartier og ikke drive detailhandel o. s. v. Se også side 21 f. Kun en dag om året, på det frie årsmarked Sankt Ludvigs marked (19. august) var bestemmelserne lempede. Torvedagen var fredag, og på denne dag kunne man også se håndværkere som skomagere og remsnidere stå ved rendestenen og sælge deres produkter (kap. 8). Bagerne skulle dog sælge fra deres huse, hvis de ikke tog opstilling på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

torvet. Der var fastsat nøje bestemmelser om vægten af grovbrødet; den skulle rette sig efter den til en hver tid gældende pris på rug (kap. 64).

Sankt Ludvigs markedsdag sidst i august har været en af de livligste af årets dage i byen med stort rykind af fremmede handelsfolk og mange mennesker på gaderne.

Men også andre begivenheder i årets løb kunne bryde bylivets monotoni. Det kunne nok hænde sig, at fornemme folk med deres følge var på gennemrejse, og hvis de forordnede herberger eller gæstgivergårde ikke kunne klare indlogeringen, var byens velsituerede borgere forpligtede til at hjælpe til med husrum og staldrum (kap. 41). Også fornemme folks lig havde krav på deltagelse, når de kom til byen. Borgerne skulle møde ligtoget uden for byen og følge det igennem byen, hvis det skulle videre, alt medens kirkeklokkerne ringede, eller til kirken, hvis liget skulle begraves i Sankt Mortens (kap. 70). De mange begravelser i kirken kunne iøvrigt let blive et pladsproblem, ikke mindst på grund af de mange gravsten det førte med sig. Man indskærpede derfor forordningen om, at hver familie kun måtte have en sten, medmindre de indhentede dispensation fra råd og kirkeværger. Belysende for visse folks foragt for forfædrene er den bestemmelse, at de, der fornyr gravsten, ikke må glemme at indsætte de navne og årstal på den nye sten, som stod på den gamle (kap. 73).

Også ceremoniellet ved en anden af livets højtider, brylluppet, giver Randersvedtægten i kap. 62-63 nogle glimt af. Brylluppet foregik ofte om søndagen, og brudetoget kunne være ledsaget af spillemænd og sangere fra skoledrengekoret (diskanterne). Bryllupsfesten kunne strække sig over tre dage, den sidste dag i brudeparrets hjem, de første i brudens forældres eller eventuelt på rådhuset. At det undertiden kunne gå livligt til, ses af bestemmelserne om, hvad det koster i bøde at slå rådhusets vinduer i stykker. De der medvirker ved brylluppet, kok, kældersvend, spillemænd, sangere og klokker, skal betales i rede penge og ikke i mad og drikke med den noget ejendommelige begrundelse, at Guds gaver ikke må gå til spilde, og drukkenskab forårsages. Man har dog nok ordnet sig.

Forseelser mod vedtægten straffedes i reglen med bøder, der indkrævedes af øvrighedsbetjenten, i teksten kaldet bysvenden eller stadstjeneren. I alvorligere tilfælde kunne overtræderen sættes i forvaring, og hertil brugte man som oftest det berygtede Nørrebånd eller Tårnet, porttårnet på Nørreport. Korporlig straf, i gabestokken eller ved kagen på torvet, var ikke ualmindelig og hørte med til byens offentlige forlystelser med byens skarpretter, rettermanden, som udøvende myndighed.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lov og ret i Randers 1609

Randers bys vilkår og artikler fra 1609 er en god kilde at øse af, når man skal finde ud af, hvad der var lov og ret i Randers i begyndelsen af 1600-årene. For at forstå den retstilstand, hvorunder borgerne dengang levede, må man dog læse vedtægten i sammenhæng med byens andre retsregler, og dette skal her forsøges i yderste korthed.

Randers købstad styredes ligesom rigets andre købstæder af borgmestre og råd. Det var rådet selv, der valgte de to borgmestre, selv om disses udnævnelse skulle have kongelig stadfæstelse. Det samme gjaldt valg af nye rådmænd, men det siddende råd havde som regel også afgørende indflydelse herpå. Købstæderne var i ganske særlig grad kongelige områder, og det var kongen, der satte retten og havde det sidste ord i enhver strid.

Købstadens rettigheder eller privilegier betød, at borgerne havde krav på at få deres retssager afgjort ved byens egne domstole. For at understrege, at købstaden i særlig grad stod under kongens beskyttelse, fastsattes der meget strenge straffe for vold og andre former for brud på byens fred. Det økonomiske grundlag for købstadens liv skabtes derved, at borgerne fik vidtgående eneret på handel og håndværk, hvortil ofte kom økonomiske begunstigelser i form af fritagelse for toldafgifter.

Hvornår Randers blev en købstad, ved vi ikke, men byens ældste kendte privilegium er et brev af 8. marts 1302, hvori *Erik Menved* fritager bymændene i Randers for toldafgifter overalt i riget undtagen på Skanørmarkedet. At byens købstadsrettigheder er ældre, ser vi imidlertid af den samme konges privilegium af 22. marts 1311, der bestemmer, at byen — på grund af de tjenester, som borgerne har ydet kongens forfædre — fortsat skal nyde de privilegier, der blev givet dem »*på kong Valdemars tid*«. Hvilken Valdemar hentydes der til? Vi ved, at *Valdemar den Store* var i Randers efter blodbrylluppet i Roskilde 1157, men hvis der henvises til en virkelig konge, er det dog nok snarest *Valdemar Sejr*. Mest sandsynligt er det imidlertid, at vendingen »*på kong Valdemars tid*« blot hentyder til, at byens købstadsprivilegier er meget gamle. Sådan bruges dette udtryk nemlig ofte i tidens retlige dokumenter.

Hvis der har eksisteret privilegiebreve, der var ældre end 1302, har de allerede været forsvundet og glemt i 1441, da borgerne mødte for kongen og fik deres gamle privilegiebreve stadfæstede. Foruden de to nævnte breve fra henholdsvis 1302 og 1311 drejer det sig om *Christoffer II's* brev af 4. maj 1321, *Valdemar*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Atterdags af 17. februar 1356 og dronning *Margrethes* af 20. maj 1391. Alle breve forsikrer Randers om kongens beskyttelse og bekræfter byens købstadsrettigheder. Desuden indeholder brevene enkelte konkrete retsbestemmelser.

Talrige danske købstæder fik i løbet af middelalderen deres privilegier optaget i en for byen særligt udstedt stadsret. Mange af stadsretterne lånte bestemmelser fra hinanden, og nogle blev ligefrem anvendt som »standardvedtægter«. Lokal ret og sædvane kunne dog altid optages. En sådan særlig stadsret har Randers aldrig fået. Derimod fik byen i midten af 1500-årene tilsendt en såkaldt almindelig stadsret, der var bestemt til brug i alle de købstæder, der ikke havde nogen i forvejen. Denne stadsret er gengivet i byens bog.

Stadsretten i byens bog gengiver i 81 paragraffer regler fra den såkaldte yngre redaktion af Christoffer af Bayerns almindelige stadsret. Redaktionen er formentlig blevet til omkring 1543 på *Christian III's* initiativ, og den findes i talrige håndskrifter, hvoraf nogle ligesom stadsretten i Randers bybog bærer datoen den 12. august 1544. Det vil føre alt for vidt at redegøre mere indgående for stadsrettens bestemmelser, men uden at det er muligt nu at dømme endeligt herom, vil jeg dog mene, at indførelsen i byens bog ikke har været meget andet end en formalitet.

Flere af stadsrettens bestemmelser har været uegnede til brug i Randers, men man har sikkert heller ikke brugt dem i større udstrækning. Især er der ikke grund til at tro, at stadsrettens bestemmelser har haft nogen synderlig indflydelse på affattelsen af vedtægten 1609. Tværtimod bærer denne vedtægt præg af at skulle træde i stedet for stadsretten.

Når vedtægten gentagne gange henviser til stadsretten, er sådanne henvisninger kun udtryk for byens stilling som købstad, og stadsretten i byens bog er altså ikke udtryk for meget mere end et statussymbol.

Derimod var den af kongen og rigsrådet udstedte rigslovgivning i høj grad retlige realiteter. Når det ene af håndskrifterne til vedtægten af 1609 i marginen indeholder henvisninger til »*reces 4*«, er der tale om *Christian IV's* reces 1643, der samlede de mange forordninger, som var udstedt under denne konge, i ét lovværk. På vedtægtens tid var »*recessen*« en af alle retskyndige velkendt henvisning til den Koldingske reces af 13. december 1558. Det er da også denne reces, der henvises til i vedtægtens indledning.

Recessens art. 46 gengiver en bestemmelse, der stammer fra 1492, og som giver landsbyernes bønder ret til at fastsætte vedtægter om hegns- og gærdeforhold, vogtning af kvæget og andet, der kan være til byens nytte og gavn. Hvad bymæn-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Niels Jacobsen var bondesøn fra Simested i Himmerland. Han blev på grund af sit gode hoved holdt til bogen og gik i en årrække i latinskole, først i Ålborg, siden i Ribe. I sine manddomsår var han skriver forskellige steder i landet, først ved Antvorskov og Sorø klostre på Sjælland, siden i Jylland, bl. a. på Hald og Hagsholm ved Viborg, på Århusgård og Skanderborg. Først 1597 tog den da 39-årige Niels Jacobsen borgerskab i Randers. Året før havde han giftet sig med Randers-borgmesteren Peder Lassens 21-årige datter Maren (eller Maria), som sad enke efter borgmester Søren Hofman. Herved kom han i forbindelse med de mest indflydelsesrige kredse i byen, avancerede i løbet af nogle år til rådmand i byen, og endte i en alder af 63 år i 1619 som borgmester. Han døde 1624.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dene således bestemte, kunne nogle enkelte ikke modsætte sig, og vedtægtsbryderne kunne pantes af de øvrige bymænd. Det er denne bestemmelse, der er den direkte hjemmel for de mange hundrede landsbyvedtægter, der kendes her i landet, men bestemmelsen anvendes også som grundlag for ganske tilsvarende vedtægter for købstædernes markjorder.

Recessens art. 56 omhandler derimod kun forholdene i købstæderne. Borgmestre og råd skal være forpligtet til »*at holle god skik och politi*«. Om der med denne bestemmelse har været tænkt på udstedelse af almindelige forskrifter, kan måske være tvivlsomt, men i alle købstæder var det blevet sædvane, at borgmestre og råd udfærdigede lokale bestemmelser. Det særlige ved Randers vedtægten er, at den er blevet til under medvirkning af en slags borgerrepræsentation, nemlig de 24 »oldinge«.

En sådan forsamling af 24 borgere kender vi flere steder, men ifølge de bevarede kilder er det kun i Flensborg, Ribe og Randers, at der er tale om en fast institution som et led i byens styre. Nogen særlig lovhjemmel har denne institution ikke haft, og der var altså tale om en udbygning af bystyret, som var skabt ved lang tids sædvane.

Det er sandsynligt, at de 24 mænd oprindelig har været ting- eller stokkemænd, d.v.s. at de har bevidnet, hvad der er sket på tinge. Sædvanligvis er der kun 8 stokkemænd på tinget, men visse tingsvidner henviser til et større antal, og vi kender flere tingsvidner fra 1600-årene, hvor retshandlingerne bevidnes af 24 mænd. Det drejer sig især om skudsmålsbreve og tryglebreve, der indeholder en tilladelse til en forarmet mand til at bede godtfolk om hjælp, f.eks. fordi gården er brændt eller en lignende uforskyldt ulykke er overgået ham. I begyndelsen af 1600-årene har de 24 mænd i Randers ganske vist ikke længere haft denne funktion, hvis vi skal dømme efter et tingsvidne fra 1592, hvori borgere i Randers giver en medborger hans skudsmål, men ingen af dem findes blandt årets 24 oldinge. Dette udelukker naturligvis ikke, at institutionen kan have sin oprindelse indenfor retsvæsenet.

Hvor megen reel indflydelse de 24 mænd har haft, er det vanskeligt at udtale sig om. Især giver vedtægtens udstedelse os ikke noget fingerpeg, eftersom den er underskrevet af alt, hvad der har myndighed i byen, nemlig foruden de 24 mænd, borgmestre og råd samt byfogden. At der er tillagt mændene en vis selvstændig myndighed i landboforhold synes at fremgå af kap. 20, hvori det oplyses, at de 24 mænd har vedtaget, at hver gård kun skal have én ager i hver af byens vange.

Af vedtægtens kap. 73 fremgår det, at de 24 oldinge har optrådt som borgernes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

talsmænd overfor rådet, idet de har udstedt et brev, der indeholder en klage over, at alt for mange havde ligsten i kirken, således at pladsen snart var brugt. Klagen er blevet tiltrådt på almuestævne, og borgmestre og råd har derefter givet de regler, der findes i vedtægten om anbringelse af ligsten i kirken.

Vedtægtens bestemmelser kan efter deres indhold placeres i tre grupper. Den første gruppe indeholder sådanne bestemmelser, der træder i stedet for stadsretten eller supplerer denne. Den anden gruppe indeholder gengivelsen af nyere kongelige forskrifter, især er der grund til at fremhæve kap. 65, der gengiver og supplerer de vigtige bestemmelser i forordning af 1. april 1606 om tjenestefolk i Jylland. Den tredie gruppe indeholder sådanne bestemmelser, der stort set svarer til dem, der findes i landsbyvedtægterne, og som derfor alene angår Randers købstads markjord.

Som nævnt har stadsretten, der er gengivet i byens bog, næppe haft nogen større praktisk betydning og er heller ikke i noget synderligt omfang anvendt som grundlag for vedtægtsbestemmelserne. Derimod findes der i vedtægten mange andre købstadsbestemmelser, der har deres oprindelse i middelalderen. Dette gælder f. eks. bestemmelsen i kap. 43 om, at ingen borger må sælge byens jord til andre end sådanne købere, der er godkendt af borgmestre og råd. En tilsvarende bestemmelse fandtes i Københavns stadsret 1294 art. 7. Hvis et salg fandt sted uden behørigt samtykke, kunne borgmestre og råd bestemme, at jorden skulle overtages af en af dem udpeget borger. Da købstæderne havde en række særrettigheder, havde borgerne jo en indlysende interesse i at bevare byjorden på byens hænder. Købstaden var i mange henseender et lukket samfund. Dette fremgår ikke mindst af købstadsrettens bestemmelser om forholdet mellem borgerne og gæster, d.v.s. fremmede købmænd, der ikke havde borgerskab i byen.

Randersvedtægtens kap. 6 bestemmer, at udenlandske købmænd, der kommer til byen, kun må drive handel dér i 14 dage, og de må kun sælge og købe i større partier. Detajlhandelen har man altså villet forbeholde byens egne borgere. Heller ikke denne bestemmelse findes i bybogens stadsret, men den findes i talrige middelalderlige privilegier fra hele landet, bl. a. i Ålborgs privilegier art. 10.

Vedtægten indeholder mange andre bestemmelser, der har til formål at beskytte borgernes handelsrettigheder, således kap. 2 hvorefter en borger simpelthen kan forlange at overtage et køb, som en gæst har foretaget på torvet uden at have borgerskab. Kun på St. Ludvigsmarkedet den 19. august var der fri handel også for fremmede. *Forprang*, d.v.s. opkøb af varer inden de kommer på torvet, var her som alle andre steder forbudt (kap. 3), og helt galt var det naturligvis, når

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

byens egne borgere hjalp fremmede købmænd til at gennemføre forprang imod byens interesser (kap. 4). Vedtægtens kap. 9 beklager desuden stærkt, at skippere og unge købmænd fra byen handler i Tyskland på udenbys borgeres vegne og således unddrager Randersborgerne en handel, som de kunne have fået. Fra andre købstæder kender vi tilsvarende beklagelser efterfulgt af forbud, men ofte kunne forbudet omgås ved, at de pågældende handlede i eget navn og ikke i den fremmedes navn.

Købstaden var i mange henseender et lukket samfund med mange mure udadtil og mange krav om solidaritet indadtil. Privilegiet 1321 forbyder således nogen bymand i Randers at betro sin retssag til en udenbys mand, og det forbydes fremmede at påtage sig nogen sag mod en af borgerne. Det er sådan gammel middelalderret, der har ført til bestemmelse i Randersvedtægtens kap. 67, som forbyder en borger at påtage sig en udenbys mands sag for bytinget. Hvis han gør det, mister han sit borgerskab. Dersom en fremmed har nogen sag, der skal bringes for retten imod en borger, skal enten stadstjeneren med borgmesters tilladelse eller fogedsvenden med byfogdens tilladelse forfølge sagen på den fremmedes vegne.

Allerede bestemmelsen fra 1321 understreger dog, at ingen på grund af regler af denne karakter må miste sin ret, og i den redaktion af stadsretten, der er indført i byens bog, findes en bestemmelse, som endnu stærkere understreger dette. Stadsrettens art. 23 pålægger nemlig udtrykkeligt borgmestre og råd at hjælpe den fremmede, der søger sin ret. Hvis det bevises, at en fremmed på grund af avind eller vildighed ikke får sin ret, skal rådmændene hver bøde 40 mark til kongen og byen. Med de mange bestemmelser om borgernes selvdømme og solidaritet, der findes i købstadsretten, forstår man jo nok, at lovgivningen har fundet det nødvendigt at komme retten til hjælp, men der er næppe tvivl om, at vedtægten fra 1609 klinger mere af middelalderlig købstadsret end den nævnte bestemmelse i stadsretten.

Vedtægten fra 1609 behandler talrige købstadsretlige forhold af betydning for en beskrivelse af lov og ret i Randers på den tid, men en nærmere behandling heraf vil føre alt for vidt. Derimod skal vi med nogle få bemærkninger beskæftige os med vedtægtens bestemmelser om byens markjord. Disse bestemmelser er ikke så omfattende som de egentlige købstadsbestemmelser, men dog tilstrækkelige til at vise os, at der er tale om vedtægtsbestemmelser, der ganske svarer til andre kendte vedtægter for købstæders markjord. De ældste bevarede vedtægter af denne karakter er fra 1400-årene, f. eks. Nykøbing Mors 1460, og også de er af stor betydning for den rette forståelse af købstadslivet i gamle dage. Der kan nemlig ofte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

spores en tilbøjelighed til alene at betragte købstæderne som handelens og håndværkets særlige områder, skønt også landbruget i ikke ringe grad prægede købstæderne. Vedtægterne for markjorden giver derfor en passende balance i beskrivelsen.

Randersvedtægten giver os et klart billede af, hvorledes købstadens landbrug blev udøvet. Byens agerjord var, ligesom de fleste landsbyjorder, delt i tre vange, og der har formentlig været sædvanligt sædskifte, således at en af vangene lå brak hvert år. Vedtægten bestemmer, som nævnt foran, at hver helgård kun måtte have én ager i hver af vangene. Kun derved kunne man sikre borgerne deres forholdsmæssige andel.

Ved forårstide skulle de besåede vange beskyttes imod kreaturerne og andet kræ, der kunne ødelægge kornet. Derfor skulle der hegnes om vangene inden Valborgsmesse den 1. maj. Hver ejer skulle istandsætte sin del af hegnet, der vel efter den almindelige regel i Jyske Lov har været forholdsmæssigt fordelt imellem dem alle. Den, der ikke havde sit hegn færdigt i tide, skulle bøde en halv tønde øl og 3 mark til byen (kap. 15). Helt galt var det naturligvis, hvis nogen med vilje ødelagde hegnet og lavede køre- eller ridevej over dem. Herfor skulle der bødes fulde voldsbøder, hvilket ifølge Jyske Lov II: 30 er hærværksbøder, d.v.s. 40 mark.

For yderligere at sikre markfreden forbyder vedtægten at tøjre heste i vangen, efter at denne var fredet, og før høsten var afsluttet. I dette tidsrum var det kun muligt at lade heste og kreaturer græsse på byens overdrev eller fælled, herunder årets brakvang. Græsningen var derfor begrænset og måtte rationeres. Ifølge vedtægtens kap. 13 måtte enhver, der sad i en helgård, have seks køer på marken om sommeren og ikke flere. Desuden måtte han have to heste. Et særligt problem er i denne henseende vognmændene, der ikke ejer jord i byen, men alligevel skal have deres heste på græs. Vedtægtens kap. 14 bestemmer, at der højst må være 16 vognmænd i Randers, og de skal have ret til imod betaling at holde 2 heste hver på græs.

De heste, der græssede om sommeren, skulle være brændt med byens mærke, og hvis de var umærkede, kunne de optages i byens fold, hvorfra de kunne udløses imod betaling af en bøde. Det samme gjaldt alle husdyr, der var forbudte i marken, især svin og geder. Om optagelsen gjaldt de ældgamle regler om *innam,* d.v.s. at dyrene tilbageholdtes, indtil ejeren betalte bøden. Dersom de optagne husdyr kom noget til, måtte ejeren ifølge vedtægten lide skade for hjemgæld og kunne altså ikke kræve erstatning. Hvis ejeren søgte at forhindre, at dyret blev optaget, kunne han idømmes fulde voldsbøder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I datidens landsbyer var oldermanden landsbystyrets leder, men en sådan stilling passede ikke ind i købstadsstyret. Derimod havde man i Randers overdraget en særlig myndighed til de såkaldte bisiddere, en betegnelse vi også kender fra nogle landsbyer for tillidsmænd, der har fået særlige opgaver. Bisidderne havde ansvaret for, at vedtægten blev overholdt, og at vedtægtsbryderne blev straffede. Betaltes de pålagte bøder ikke, skulle bisidderne sørge for, at de blev udpantede. Derfor skulle bisidderne føre en restancebog, så at ingen kunne slippe for at betale.

Bisidderne har i Randers den samme myndighed, som de fleste landsbyvedtægter tillægger oldermanden eventuelt i forbindelse med særligt udmeldte mænd. Fra gammel tid har det været en udbredt praksis at udnævne 4 mænd til bisiddere i landsbyerne. Hvor mange, der var i Randers i 1609, ved vi ikke, men den gamle vedtægts afløser i 1772 overdrager udtrykkeligt myndigheden til en markdirektion med 4 medlemmer.

Helt usædvanligt er det, at den gamle vedtægts kap. 69 ikke alene pålægger bisidderne ansvaret for overholdelse af vedtægtens regler om markjorden, men i almindelighed pålægger dem at have indseende med byens sager og rettigheder efter stadsrettens indhold, ligesom de skal straffe dem, der handler imod privilegierne og stadsretten. Hvis dette har været en realitet, er der altså via markvedtægten skabt et særpræget organ for selve købstadsstyret.

Sammenholder man vedtægtens købstadsbestemmelser med dens bestemmelser om markjorden, bliver det i en ganske sjælden grad muligt at danne sig et billede af dagliglivet i Randers i begyndelsen af 1600-årene, altså på *Christian IV's* tid. Hvad andre byer har lovfæstet i en særlig stadsret, findes for en stor del her i vedtægten, der tilmed har den fordel, at bestemmelserne kan være mere lokalprægede og detaljerede og derfor give os et bedre billede af det virkelige liv end en egentlig stadsret. Ligesom bønderne gjorde det i landsbyerne, har borgerne i Randers holdt selvjustits, og de, der brød markfreden eller søgte at tiltage sig uberettiget fordel, har måttet bøde en passende mængde øl, som borgerne har kunnet drikke i fællesskab.

Sproget i Randers-vedtægten 1609

Foruden tekstens lokalhistoriske, retshistoriske og alment kulturhistoriske interesse er den af ikke ringe sproglig betydning. Selv en overfladisk gennemlæsning vil hurtigt afsløre, at dens sprog er dialektpræget, uden at man dog skal vente sig, at byloven nøje gengiver Randers-målet o. 1600. Snarere er der tale om et mere

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

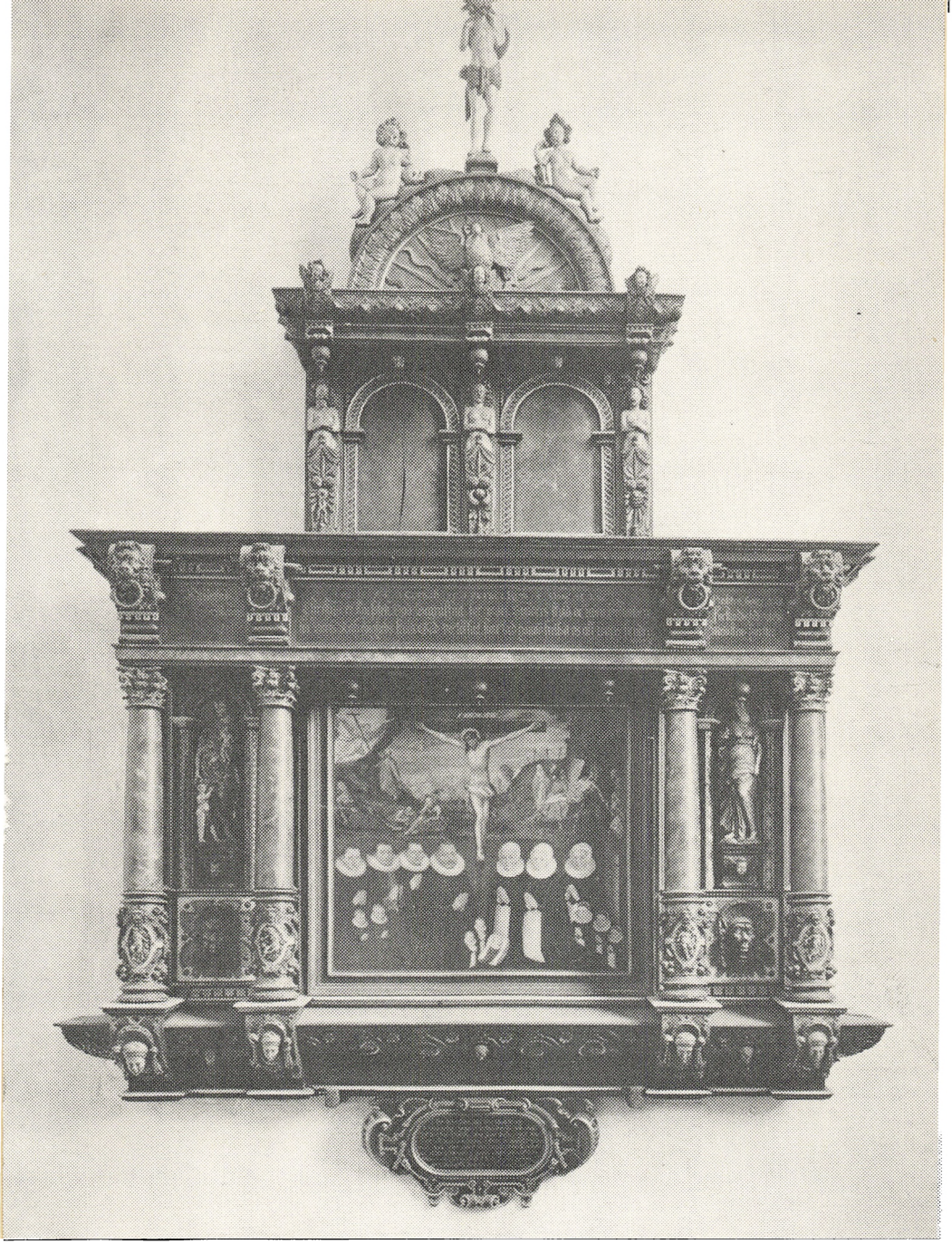

Epitafium fra 1620'rne i Skt. Mortens kirke over borgmester Bent Hansen og familie.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

almindeligt østjysk præg med undgåelse af alt for lokale sprogtræk. Det var fristende at se tekstens sprog og retskrivning som en fortsættelse af den østjyske sprognorm, som kendes fra flere reformationstidsskrifter og fra senmiddelalderlig jysk bønnebogslitteratur (se især Poul Andersens udgave 1952 af Jens Peerszøn, En merckelig grundfest Disputatz og Karl Martin Nielsens afhandling om tre jyske bønnebøger i Festskrift til Peter Skautrup 1956).

Af specielt jyske træk i sproget er der grund til at fremhæve følgende (der henvises i det følgende til vedtægtens kapitler):

1) Som udtryk for den jyske *apokope* er den manglende markering af opr. udlydende vokal i tostavelsesord almindelig: *back* (26), *gaad* (27), *skauw* 'skave, skrabe' (29), *tyn(n)d* 'tønde' (15, 70), *skip* 'skæppe' (39, 64), *merck* (73 B), *ruud* (63 B), *kund* (60) osv. Ligeledes i tostavede ord, der indgår som første led i en sammensætning: *gaabstocken* (1), *aalwogne* (12), *kiørweg* (15 B), *vindbroen* (22), *suinstier* (13, 46), *klock-, grydstøber* (55), *spilmend(en)* (62), *stoelstader* (71) m. fl. Større geografisk udbredelse (også uden for Jylland) har denne foreteelse i tre- og flerstavede ord. Også i vor tekst er der mange eksempler: *guolfeiels* (25), *høimesz* (36), *hosbund* (60), *thienist* (62), *furkiest* (72), *forelder* (73), *sognekierck* (74), *sambtyck* (73) m. m. fl. Specielt mærkes bøjningsformer som *hornen* (16), *huusen* (44), *sandmenden* (54), *saadan* (60), sin *affgangen* wenner (73) osv. for hornene, husene osv.

2) *Den tryksvage vokal* betegnes med e eller foran s og t ofte i (jndbyrdis, brødit osv.) som almindeligt i tekster fra tiden. Mere lokalt præget er betegnelsen i efter g. Således skrives borgmester og borgerskab i almindelighed *borgimester* og *borgiskab*. Andre eksempler er *lengi* (35), *egithømber* (52), *egikiester* (72, 74). Der er ikke fundet eksempler efter k. Sådanne former er nu specielt østjyske, men har o. 1600 rimeligvis haft større udbredelse i Jylland.

3) Karakteristisk nørrejysk er de mange eksempler på *diftongering* af det gammeldanske lange e og lange o. Diftongeringen angives som ie i ord med opr. langt e: *dieris* (næsten alle kapitler), *formiendt* (4), *rendstienen* (8), *flierre* (13), *alddielis* (13), *fiede* (13), *vansiet* 'uanset' (41), *mieste* (60), *skied, skier* 'sket, sker' (65), *særdielis* (76) m. fl. Specielt mærkes, at subst. og vb. leje, glda. legha, skrives *lie* (20, 21, 23, 47), *liefolck* (23), *huuslie* (44, 66), *hestelie* (54), en form som ikke er kendt fra nuværende østjysk (verbet eje, glda. egha, skrives i teksten *eyer* (44)). — Diftongeringen af glda. langt o angives ved uo: *guod* (Forord B, 14, 34, 41 osv.), *kuorn* (4, 15, 61), *stuor* (9, 22, 55, 65, 74, 76), *puordt* (13, 26, 38), *Huornbeck* (17), *suolle* 'sole' (58), *stuoellstaade* (71), *buoll* (74),

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skuolens (76), *Buodillszen* (Register) osv. Specielt mærkes her de gennemgående skrivemåder *guodtz* 'gods' og *huosz* 'hos', der i rigsmålet udtales med kort vokal, men opr. har lang vokal. Skrivemåden af det første ord kan sammenlignes med den østjyske udtale gwos. Med formen *voll* 'ol' (22 B) angives en forkortet diftong.

4) Den gamle brydningsdiftong *ia* skrives ia i *gialde* 'gælde, betale' (15), *gialdt* 'gæld' (57, 60, men *gielden* 58), og i *gaad-, tørffuekiald* 'Gadekilde, Torvekilde, -brønd' (22 B, men *-kiælden* 22), svarende til den nuværende udtale i Randers-egnens dialekt.

5) Af nørrejyske *vokallukninger* kan anføres følgende: Det opr. korte æ skrives ofte i foran nd, nt: *thuinde* (20, 47), *førind* (43, 65, 67, 72), *thrinde* 'tre' (58), *kin(n)de* (60, 71), *hindis* (75), *hinte* 'hente' (35), men også i andre tilfælde: *hillige* 'hellige' (22, 49 B, 65 B), *skippe(r)* 'skæpper' (39, 64), *wigtig* 'vægtig' (64). — Teksten indeholder også former, der vidner om lukning af gammelt eller sekundært æ til e: *fee(dryfften)* (21, 27), *lest* 'læst' (31), *eddel* 'ædel' (35), *beer(e)* 'bære(r)', *zeed-, seduonligt* (47, 54). — Endelig findes et par vidnesbyrd om lukning af å (opr. langt a) til o: *moder* 'måder' (39 B), *bode* (43).

6) Der er mange eksempler på markeret *vokalåbning* af u til o, i nogle tilfælde kan o-formerne forstås som gamle a-omlydsformer: *thilboden* (2), *forboden* (13), *boden* (22), *low ild* 'lueild' (34), *formoendis* 'formående' (41), *mogligt, mouligt* 'muligt' (60, 66, 70), *rog* (64), *mog,* glda. muk 'møg' (26, Registret) m. fl. — En åbning af y til ø foran gg og kk vidner former som *bøgening* 'bygning' (46), *drøck* 'drik' (62, 65), *tøcke* 'tykke' (65), *trøcht* 'trykt' (Conclusio) om. Bortset fra drik udtales ordene stadig med ø i Randers-egnens dialekt.

7) Ortografiske vidnesbyrd om dialektale *vokalrundinger* er ikke sjældne, almindeligst forekommende er markeringen af udviklingen a > å, skrevet aa, i forbindelse med den såkaldte vokalforlængelse i kort åben stavelse: *faale* (1), *gaaden* 'gaden' (4, 5, 7 osv.), *thillaader* (4), *skaade* (9, 13, 21 osv.), *tilthaalle* (13), *aage* (14), *adwaare* (15), *laade* (16, 21, 41 osv.), *jndtaage* (10), *taage* (41), *thaaber* 'taber' (28), *kaaste* 'kaste' (29, 38), *claage* (41, 47), *faahrekoeste* (60), *baage* (64), *daage* (52, 65), *-staade* (71), m. m. fl. — Af andre vokalrundinger angives udviklingen a > å uden for ovennævnte stilling i *fraa* (22), *faarlighedt* (55), *saaguolderen* (60), *claar* (70) o. a. — Endvidere vidner en form som *zeed-, seduonligt* (47, 54) om en dialektal runding af a til o mellem v og n, hvorimod former som *vong* 'vang', *vor* 'var', *Woldborrigdagh* o. l. har almindelig udbredelse i tiden. — Endelig markeres udviklingen iw > yw i *dryffue* (18) og *feedryfften* (21).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

8) Enkelte dialektale *vokalafrundinger* fremtræder også i tekstens former, således *heffuit* 'høved' (18 B), formen kendt fra nuværende Djurslands- og Nordsamsømål, *widtlefftigenn* (65 B, 73), verbet løfte udtales nu i dele af Østjylland læwt, dog ikke på Randersegnen, og *leffuerdag* 'lørdag' (27), en form af ugedagsnavnet, som nu ikke kendes fra jyske mål (men fra vestfynsk og ærøsk).

9) Dialektale *vokalfremskydninger* findes kun markeret i enkelte ord. Ordet torv indgår i sammensætningerne *tørffuekiøb* (9) og *tørffuekiald* 'Torvekilden' (22 B). Formen med ø findes mange steder i Jylland, men nutildags tilsyneladende ikke i Randers-egnens dialekter. Den form ordet fjord oftest har i teksten *fiøurdt* (22), *fiøuren* (25, 27, 29) svarer til den form af ordet, som nu kendes fra Sydsamsø. Formen *røden* 'rådden' (25) kendes nu fra Vest- og Nordjylland, men har tidligere haft større udbredelse. Den har ligesom formen *siøntist* 'syntes' (Indl.) tilhørt jysk ortografisk norm i 1500tallet. Derimod er de almindelige participiumsformer *forbrøt* (3 B, 9, 18, 21, 23 B, 47) og *forbødenne* (Register) næppe udtryk for palatalisering, men er snarere påvirkede af de pågældende verbers datidsformer forbrød og forbød. Formen *skiøuller* 'skovler' er ikke en fremskudt form af skovler, men svarer til formen schüffeln i middelnedertysk, hvorfra verbet er lånt.

10) Endelig kan der under vokalismen være grund til at gøre opmærksom på formen *andtenn* 'enten' (18). Formen er nu sydvestjysk, men synes at tilhøre den jyske norm i 1500tallet.

11) Inden for konsonantismen er der grund til at nævne, at flere former viser bortfald af gammeldansk -th-: *seekuorn* (4), *remsneer* 'remsnider' (8 B), *bagstaebog* (42), *bofolck* 'bodefolk' (60, 61), *boer* 'boder' (60), *stoelstaer* (71). Disse former svarer stort set til udtalen i målene syd for Randers fjord. En form som *leir* 'læder' (6) viser en for næsten hele Nørrejylland fælles udvikling af th til j foran r.

12) Assimilationsformer som *tøre* (21 B) 'tørv', *talle* 'talg' (6), *forføling* (73) har almindelig udbredelse. En uassimileret form som *sinnt* 'sit' (4 B) kendes nu fra sydvestjysk og sønderjysk område, men har tidligere utvivlsomt haft større udbredelse.

13) Formen *belein* 'beligget' (66) viser almindelig jysk udvikling af gammeldansk -gh- til j.

14) Formerne *marckinnd* 'marked' (12 B) og *igiemmel* (70) viser de almindelige, fra rigssproget afvigende jyske former af ordene.

15) Den for størstedelen af Jylland karakteristiske manglende kønsbøjning af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

adjektiver fremtræder i teksten med eksempler som *huer liig* (73), *nogen liig* (72).

16) Blandt de verbale bøjningsformer er kun at mærke participiumsformerne *still* 'stillet' (13) og *skillis* 'skiltes, blevet skilt' (60), begge svarende til de nuværende østjyske former af ordene.

17) Inden for syntaksen mærkes den jyske genitiv i *skomageren dieris skauning* 'skomagernes skavning' (Register). Brugen af de personlige pronominer han og hun om ting findes der eksempler på i kapitel 7, hvor kramboden omtales som *hand,* og i kapitel 75, hvor kirkeværgernes forpligtelser bl. a. siges at være at *ramme hindis,* dvs. kirkens, *gaffnn.*

Håndskrifterne
Tidligere udgaver, denne udgave

Randers bys lov fra 1609 kendes i to samtidige eksemplarer. Det ene, som er det »officielle« med udstedernes egenhændige underskrifter eller bomærker, er lagt til grund for denne udgave og betegnet som A. Det findes på Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg under arkivbetegnelsen Randers Rådstuearkiv. Randers byes vilkår og artikler 1609, 021—331, og er en indbunden foliant med følgende indhold: 1. Christoffer II's almindelige stadsret, yngre redaktion, dateret 12/8 1544 (se s. 18), ialt 18 dobbeltsider, teksten er trykt i Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love V 512 ff. 2. Den her udgivne Randers bylov 1609, ialt 36 dobbeltsider og en enkeltside. 3. Christian IV's forordning 1/6 1615 om, at handlende skal overholde de foreskrevne priser; teksten er trykt i Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning Vedkommende 1558—1660, udg. af V. Secher III nr. 416. Folianten er skrevet af en rutineret skriver, muligvis den daværende byskriver i Randers Christen Skriver, og den smukke og tydelige skrift giver kun undtagelsesvis anledning til tvivl om læsningen.

Det andet håndskrift, som tekstligt står A-håndskriftet nær, men ikke er nogen afskrift af det, er gengivet i facsimile i forbindelse med denne udgave. Det betegnes i tekstudgaven, hvori varierende læsemåder er optaget, som B. Håndskriftet befinder sig på Randers kulturhistoriske Museum med arkivbetegnelsen 3780 og er i kvartformat med pergamentomslag. Indholdet er følgende: 1. Randers bylov 1608 på 43 dobbeltsider. 2. Christian IV's arvebestemmelse 6/9 1604, 4½ side; trykt i Sechers ovennævnte udgave III nr. 199. 3. Nogle læge- og dyrlægeråd, 5 sider; utrykt. På permernes forreste og bageste inderside samt på første blad er

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ført privat regnskab. På permens forreste inderside findes endvidere følgende notits: Til Arkitekt Uldall fra J. Stallknecht i Horsens d. 25/7 1895. Det vides ikke, hvorledes den kendte Horsens-borger maskinfabrikant Jørgen Stallknecht (1829—1906) er kommet i besiddelse af håndskriftet. Han har overdraget det til den ligeledes kendte Randersarkitekt og lokalhistoriker Frederik (Fritz) Uldall, ved hvis død 1921 det er overgået til museet. Også dette håndskrift er let læseligt, men indeholder enkelte samtidige eller lidt senere tilskrifter, der undertiden kan være vanskelige at læse med sikkerhed.

Som ovenfor nævnt er de to håndskrifters tekst ikke direkte afhængige af hinanden. At B ikke er en afskrift af A, bevises bl. a. af det forhold, at A, som det fremgår af variantapparatet, indeholder en del stof, som ikke findes i B, og som ikke er senere tilføjelser i A. Man kunne da omvendt tænke sig, at A som grundlag for sin tekst har haft B, hvis tekst under den endelige redaktion er blevet suppleret med andet stof. Heller ikke denne antagelse er rimelig. Dels er der, som det fremgår af variantapparatet, ikke ubetydelige sproglige forskelle mellem teksterne, dels indeholder B undertiden en bedre tekst end A (se f. eks. kap. 2 note 9, kap. 13 note 6, kap. 73 note 10). Begge teksterne er måske snarest selvstændige bearbejdelser af et fælles forlæg. Det fremgår af tilskrifter, at begge håndskrifter har været i brug ved retsforhandlinger i Randers, idet dog kun den autoriserede version må antages at have haft retsgyldighed.

Randers byvedtægt er første gang udgivet af Randers-borgmesteren og lokalhistorikeren Ludvig C. Neckelmann i hans bog Om Kommunevæsenet 1836 s. 145—185, tilsyneladende ved en kombination af de to håndskrifters tekst, men med talrige fejl, omskrivninger og udeladelser. Senere er den udgivet af Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard i Danske Vider og Vedtægter III 1913—20 s. 341—379 efter A-teksten, med en del fejl samt normaliseringer af forskellig art.

I den her foreliggende udgave gengives A-teksten og variantapparatets (B's) tekst bogstavret med følgende undtagelser: Med hensyn til store og små forbogstaver samt tegnsætning følges moderne retskrivningspraksis. I teksterne skrives undertiden sammensætninger i to ord; i udgaven er de trykt som sammensætninger, hvor der ikke foreligger tvivl om, at der foreligger sådanne. De meget få forkortelser er opløst. Tegnet β er gengivet ved sz, det gennemstregede j ved ½. Kustos angives ikke. Variantapparatet registrerer fra B-håndskriftet saglige afvigelser, herunder også tilføjelser og udeladelser. Desuden medtages fra B et antal sprogligt afvigende læsemåder. Ved udvælgelsen af de sidstnævnte har bl. a. hensynet til det dialektale særpræg spillet en rolle.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Randers byes

fornøden och fri wilge[1] widtagne wilkor oc artickler,
som den gandske menige[2] borgerskaff aff god[3] betenck[4]
paa nogen almindelig borgersteffne
haffuer vidtagne[5] oc sig vndergiffne[6] aldtid att vill holde
och holdit haffue, gud till eere,
di fromme oc retsinndige till beskermelse,
di onde oc halstarige till disciplin oc straff,
oc menigheden thill nytte oc gaffn.

Recesen. 56 Capittel.

Borgemestere oc raadmend vdi huer kiøbsted skall
vere forpligtige att holde god[7] skick oc politi.[8]

Reces 46 Capittel.

Huad wide nogen byes almue paa legger om byens nytte oc tarff,
det maa ey en grande eller tho[9] kuldkaste.

1609

---

[1] B: villige. [2] B: meninge. [3] B: guod. [4] B: betenckt. [5] B: vidtagen. [6] B: vndergiffuen. [7] B: guod. [8] B: pollethj. [9] B: thu.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anno 1609 nyet aars dag vdi den hellige threfoldigheds naffn haffuer wij effterskreffne Peder Lassen och Jenns Andersen Karde[1] borgimester[2] vdi Randers, Poull Nielsen, Lauritz Jacobszøn, Niels Jacobsen, Ancker Poulsen, Eillert[3] Meir och Lass Poulsenn, raadmend ibidem, saa och wij effterschreffnne thillforordnede fire oc thiuge mennd paa meninge borgers oc jndbygeris vegne, som er først Kongelig Maiestattz byfogit Peder Munckdrup[4], siden Bendt Hansen, Baij Pedersen, Hans Byriall, Jørgen Sommer, Peder Jbsen, Tamis[5] Jbsen, Christen Nielsen, Reinholdt Suurlender, Lauritz Huid, Christen Rasmusen, Niels Olluffsen Guldsmid, Jens Matzen Guldsmed, Peder Jespersen, Niels Groersøn, Rasmus Hattstien, Seffren Kieldsen, Niels Mortensen, Niels Pedersenn Black, Niels Bodelsenn, Kortt Jacobsen, Franndtz Rasmusenn, Renholdt Skouw, Christen Mickelsen oc Mickell Søffrensen[6], saa vell som menige[7] borger och byenns jndbyggere, som daa epffter gammell seeduane paa almindelige almues steffne thilstede vor, samptligen med flid offuerseett, fornyet oc forbedrit woris gamble viide skraa och byens vidtagne wilckor, effterdi thend thill forne jcke haffuer verit forseeglit eller vnderschreffne[8], och der aff beholden, fuldbyrdet oc sambtycktt, huis oss haffuer siøntist[9] kunde verre gud thill ehre oc byen oc menigheden till nytte oc gaffn, ath vill her epffter aff oss sielff jndbyrdis och voris epffterkommere wbrødeligen holdit haffue vnder thennd peen oc straff, som derhuoss findis antegnede, effter den fuldmagt oc møndighed oss aff gud oc denn høie øffuerighed j saadanne vilkor naadigste epffter stadtz rettens priuilegiers och recesens jndhold giffuen er och jndholder same widtagne wilkor som effterfølger.

---

[1] B: Kaard. [2] B: borgimestere. [3] B: Ellert. [4] B: Munckthrup. [5] B: Tams. [6] B: Seffrennszenn. [7] B: meninge. [8] B: vnderschreffuit. [9] B: siuntist, rettet fra eller til siøntist.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1 r

1 CAPITTEL.

Om att faale oc kiøbe.

Skall jngen lenger vdgaa att kiøbe, faale eller tinnge nogit[1] ennd till reckernne wed Synderbroe oc till broenden vdenn Nørrepuordt oc jnden thend vester broe och Østerpoert[2] wnder iij marck pending thill byen och iij marck till kongen for huert sinnde, oc der thill med settis vdi gaabstockenn, om dj thagis med ferske gierninger[3]. Och skall der jngen borgerre, borgerhustru heller[4] dieris hionn gaa[5] paa den lange broe om fredagenn før xij slaar och ey heller der att stande och faalle nogit heller raabe thiill nogenn vndder forskrefne wiide. Dersom nogen mandtz dreng eller piige faaler nogen kiøb paa gaderne, bøde same wiide oc dertill settis i thornit.

2 CAPITTEL.

Om fremmit oc de som icke haffue[6] borgiskab dieris kiøb[7].

Huilcken vdenbyess mand eller giest som kiøber fæe, korn eller andit, huad som aff fremmit føris thill thorffuis, daa maa en sorne borgere haffue den mact att legge huis pending for det[8], som thennd fremmit er forligt om oc tage guodsit till sig for same verd. Som[9] ret er oc om dj, som boer[10] i byenn oc icke vill tage
1 v borgeskab, effter att borgeskab er dennom thilboden. Dog / skall det ingen werre forboden att kiøbe oc selge paa woris frij aars marckede, som holdis adt S. Loduigs dagh.

3 CAPITTEL

Om forkiøb.[11]

Huem som giør en anden borger forkiøb, saa det skielligenn kannd bewiiszis, hand skall haffue forbrut[12] iij marck till byen, iij marck thill kongen oc[13] iij marck thill saaguolderen, och statzthieneren[14] strax haffue fuld[15] mact att panntte[16] derfore.

---

[1] B tilføjer: guodz. [2] B: -puordt. [3] B: gierning. [4] B: eller. [5] B: maa gaa. [6] B: haffuer. [7] B tilføjer i margin: Recesz 4, 156 blad. [8] A: for det, B: der for. [9] B: Same. [10] Mangler i B. [11] B tilføjer i margin: Stadz Retten 13 Capitel. [12] B: forbrøtt. [13] Mangler i B. [14] B: stadzthienern. [15] Mangler i B. [16] B: pandt.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

4 CAPITTEL

Om fremmedis pending ath tage thill nogen fremmedis brug[1].

Huem som tager vdkommendis mends pending eller guodz oc giør sig der medt till forpranger eller hielper dem till at kiøbe kornn, oste, smør eller nogen anden forhandlinng paa gaaden eller paa torffuit eller laaner dem skeppe eller flaatte ath meelle kuorn med, daa haffue thend forbrut, huis waare som i saa maade[2] kiøbt worder, till kongen oc byenn, oc thennd[3], saadant thillaader, haffue[4] forbrut sitt borgeskab. Dog schall det jngen werre formiendt att kiøbe sitt[5] seekuorn oc mehle det i en borgers huusz med ret byens maall.

5 CAPITTEL

Om kramboder. /

Jngen borgere skall bygge kramboder her paa Randers gaade[6] vden en tiid huer halffue aar vnder iij marck till wiide vndertagit[7] S. Loduigs marckit, oc icke stannde lenger ennd xiiij dage. 2 r

6 CAPITTEL

Om vdlendske kiøbmennd[8].

Skall jngen vdlendske kiøbmandschab brugis her lenger jnnd xiiij daage aff fremmede, oc huis dj haffuer at selge, det[9] schall djj selge vdj heelle lester eller[10] halffue lester, vdj heelle schipund eller halffue schipund, vdj heelle dosinn eller halffue dosin, oc huis de jgien schall kiøbe, det schall de kiøbe vdj heelle hundrit och halffue hundre[11], vdj heelle degger oc halffue degger leir, vdj heelle schipund och halffue schipund talle, oc schall de giffue giestepending, som de giør vdj andre kiøbsteder. Skall oc icke thilstedis nogen fremmit kremmer eller kiøbmendt, att hand schall staande eller[10] vdfly sit guodtz vdj nogen borgers gaardt eller huusz vnnder iij marck, huem det findis huosz, och saa offte som det finndis.

---

[1] B tilføjer i margin: Stadz Retten 32 Capittell. [2] B: maader. [3] B: den som. [4] B: haffuer. [5] B: sinnt. [6] B: gaad. [7] B: vndtagenn. [8] B tilføjer i margin: Recesz 4, 13 Capitell, 156 blad. [9] B: der. [10] B: oc. [11] B: hundrit.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

7 CAPITTEL

Om fremmede kramboder[1].

Huilcken kremmer eller kiøbmand som byger kramboder paa Randers gaade, hand skall opbryde denn ottinde[2] dag epffter, som hand[3] haffuer bygit, vndder ij schilling graatt for huer dagh hand sidenn staar. /

2 v

8 CAPITTEL

Om embitzmend[4].

Skall alle embitzmend bode skomager, rimsnider[5] oc borgerre verre jnndden wedt[6] rendstienen att selge dieris waare om fredagenn, vnnder j schilling graatt. Oc schall jngen bagerre holdde brød paa gaadenn vden i hans huusz oc paa torffuit, vndder iij marck till byenn och same brødz forthabelsze.

9 CAPITTEL

Om kiøbmandskab.

Beklages, att her er nogen skipperer oc vnge kiøbmend i byenn, som bruger kiøbmandschaff i Tydslannd for vdenbyesz folck[7] som er for prouster[8], prester, fougder oc bynder, huilckit icke thill forne wanligt werrit haffuer, denn mehninge kiøbmannd her wdj byen thill stuor skaade oc ey heller brugis y nogen omligginndis kiøbsteder. Herhuosz huo dervdj epffter denne dag brødig findis, hand skall haffue[9] forbrut sit borgeskab och schall dett ey mehre maa bikomme. Diisligist schall jngen kiøbmand holde nogen kiøbmandschaff huosz bønder, som boer her omkring byen[10] oc pleier att søge hiid oc giørre dieris marckit oc tørffuekiøb[11], saa frambt die jcke vill haffue forbrøt[12] dieris borgeskab.

10 CAPITTEL

Om sild, salt oc humble. /

3 r

Huilcken vdkommindis mand som fører sild, saldt eller[13] humble her ind thill

---

[1] B tilføjer i margin: Recess 4, 13 Capitel, 156 blad. [2] A: ottinmde, B: ottinde. [3] A: hamd, B: hannd. [4] B tilføjer i margin: Recess 4, 10 Capitel, 152 blad. [5] B: remsneer. [6] Mangler i B. [7] B tilføjer i margin: NB for udenbyes folch noch. [8] B har foran prouster et udstreget fougder. [9] A: skall haffue, B: haffuer. [10] Mangler i B. [11] B: thorffuerkiøb. [12] B: forbrut. [13] eller tilføjet i A; B: oc.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skibs eller thill lanndtz, daa schall der ingen kiøbe med den, som det jndfører[1], før[2] kiøbit er satt aff otte borgerre, huilcke otte borgere borgemester giffuer biffaling thill[3], och huis som nogen kiøber med dennom, førind kiøbit er satt, daa skall det guodtz, som dj kiøber, werre forbrut halff thill byen oc halff thill kongen. Skeer det oc saa, att fremmede kiøbmendt kommer her jnd met guodtz och vill oplegge, daa schall dj det i raadhuuszkielder eller paa lofften oplegge, saa witt som rum kannd thil recke, oc jngen borgere det at jnndtaage vnder xl marckis fortabelsze thill byenn oc kongen, oc huis[4] homble som schall kiøbis, skall stadzthieneren mehle oc haffue sin løhn derfaare. Sammeledis schall oc forordnis en, som schall mehle, huis saldt som kiøbes her ved broen, oc annschriffue, huem som det bikommer paa rodenne, naar kiøbit er satt, oc haffue 4 schilling aff lesten for sin vmagh.

11 CAPITTEL

Om baggerwogne.

Skall alle bagerwogne stande paa thorgit med dieris brødt, naar Sanctj Loduigs marckit er om aarit norden for tinggitt. /

12 CAPITTEL 3 v

Om fiskerwogne[5].

Skall alle fiskevogne[6] holde vden for[7] byen, naar Loduicij marckit er. Disligist alle aalwogne schall oc holde vden byen i samme marckit[8].

13 CAPITTEL

Om forbodene fæmmon oc huad femon oc heste som holdis maa paa Randers marck.

Huer manndt, som sidder vdi en fuld redtzels gaardt, maa holde sex kiør paa marcken om sommeren oc icke flierre, disligist tho heste oc icke flehre, wnder iij marck brøde thill byen for huer sinde die kand tagis i huussz oc iiij schilling till

---

[1] B: jnndføer. [2] B: førind. [3] B tilføjer i margin: Recesz 4, 10 Capittel, 152 blad. [4] Mangler i B. [5] B: fiskewogne. [6] B: fiskervogne. [7] Mangler i B. [8] B: marckinnd.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dem som tager dem i huusz. Same rett er oc om wogenmendtz heste, oc skall same heste werre brenndt aarligen med byens brende, eller die maa tagis i huusz oc bødis der[1] for, som føer er rørt. Thj jngenn endten borger eller vogenmendt maa holde mehre ennd 2 heste. Men aldt andit femon som[2] øg, øxssen[3], vngfee[4], gieder, bucke[5], faar, lamb, giesz oc suin skall werre alddielis afflagt, vnndtagen huis mand kannd holde vdj sine gaarde, huer mand vden skaade. Och dersom endten suin, giedder eller bucke nogen stedtz kannd bethredis, endten vdj marcken, vden
4 r byen eller paa gaaderne, daa schall enhuer / haffue fuldmact att jndtage dennom, oc borgemester oc raad att lade selge dennom byen till beste, huor dj wille, vntagindis dett kunnde werre fiede suin, som wforuarindis kunde slippe vd aff nogen mandtz puordt. Oc dersom saadane forbodenne fæmon, som er suin, giedder oc bucke, fannger nogen schaade deroffuer, daa skall ingen mannd liide nogen tilthaalle derfore. Och huo som hindrer same forbodne fæmon att jndtage eller vdtage[6] dett aff byens eller andre dieris hegte, som det haffuer jndtagit[7], hand bøde fuld woldz bøder derfore. Oc epffterdj jngen borgere maa haffue suinstier eller proueter till gaaden ey heller suin paa gaaden[8], daa maa io mindre jngen boefolck eller kielderfolck, som icke haffuer lod i marcken, haffue suin, vndtagindis[9] die haffuer gaardzrum dj kannd haffue dennom still vdj, endten løesz[10] eller paa stij, vnder suinens fortabelsze.

14 CAPITTEL

Om wogenmendt.

Skall jngen vogenmand thilstædis att haffue heste oc[11] fodder vdj de boder, som
4 v holddis jld vdj wnder xl marck brøde / thill byenn aff jorddrotten, huor saa finndis, vden borgimester och raad med andre dannemend kand siunis det at werre vden fahre, naar tendsteder eller[12] jldsteder beszees. Men ellers huor dj kannd haffue platz vdj byen vden fahre, maa dij well haffue dieris bolig och voning, oc huer vogenmannd icke at maa haffue vden 2 heste, som føer er rørt, oc huer sommer att[13] vdgiffue aff huer hest en halff daller till greiszpending till Randers by, oc der thill med holde guode heste oc vogne oc aldtid nat oc dag vspaardt[14] att werre ferdig oc redeborn att aage oc reisze for fuld bithalinng[15], naar borge-

---

[1] Mangler i B. [2] B: som er. [3] B: ungsuin. [4] B: fee. [5] B: bucker. [6] B: vdtager. [7] B: jndtagenn. [8] A: ey heller suin paa gaaden, mangler i B. [9] B: vndtagen. [10] B: løse. [11] B: eller. [12] B: oc. [13] Mangler i B. [14] B: vsportt. [15] B tilføjer i margin: effter Kongelig Maiestatz forordning.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mester oc raadt eller byens kemmener dennom der om tilsiger, oc om sommeren holde en ferdige hiøwogen med leeder[1] paa att age hiø oc korn for dennom, om behoff giøris, for fyldist. Oc will wj slet jngen flerre vogenmend haffue vdi Randers end sexten[2] vdi det[3] fleeste (vdentagen dij som ere sorne borgere), och naar nogen vogenmand endten ved døden eller i andre maader affgaar, daa skall jngen andre[4] i det sted jndthrede end dij som borgemester oc raad der till forordinere[5] oc sambtycker[6]. /

15 CAPITTEL 5 r

Om diger for vongerne.

Huilcken mands diiger som icke er ferdig[7] for alle vonggerne jnden Sanctj Woldborrig dagh, hannd skall gialde enn halff tynnd øll oc siden bøde iij marck till byen, for huer sinnde hanns dige icke ferdigis jndden dag oc nat, effter marckmenden[8] hannom adwaare, att die ere vferdigge, jndtill aldt høø oc korn ere[9] vdaff vonggerne. Och huem[10] som medt wilge skiuder endten sin egen eller anden mannds dige needt oc giør kiørreweg[11] ther igiemmell[12] helder kiøer offuer anden mandz korn eller longs[13] ad hanns agger att forderffue dem[14], alligeuell der ere icke[15] kuorn i dennom, hand bøde fuld woldz bøder derfoere.

16 CAPITTEL

Om horne[16] aff fæe.

Skall huer manndt laade skierre horne[17] aff dieris fee oc kiør, paa det att feeit icke skall stange huer ander[18] forderffuit vndder en schilling graatt till wiide. Oc schall det fee jnndtagis i folden, som hornen icke er affskaarne[19]. /

17 CAPITTEL 5 v

Om fremmit heste och øegs dieris pladtz paa marcken.

Skall aldle vdkommendis mendt førre dieris heste och øegh wester vdt wndder biergenne oc imod Huornbeck oc sielff forware dennom huer mand vdenn skaade.

---

[1] B: leider. [2] B tilføjer i margin (med andet blæk): NB heller 24. [3] B: der. [4] B: anden. [5] B: forordiner. [6] B tilføjer (med andet blæk): och tilstedis jngen vogenmend met heste och wogne at lade sig finde i wogne, naar korn høstis vnder 10 dalers straff till byen. [7] B: ferdige. [8] B: marckmanden. [9] B: er. [10] B: huo. [11] B: kiørweg. [12] B: igiemmen. [13] B: langs. [14] B: thend. [15] A: ere icke, B: icke er. [16] B: horn. [17] B: hornn. [18] B: andre. [19] B: affskaarenn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

18 CAPITTEL

Om heste att thyre[1] vdi vonggene.

Skall ingen maa thyure, dryffue eller[2] holde andtenn heste, fee eller anddit saadannt i Randers vonge eller i Wollum marck, jndden aldt høø oc korn er slet der vdaffue, vnder iij marck brøde till Randers by for huer hest eller høffuidt[3], som met wilge thiuffrer[4] i vongerne, oc marckmanden att haffue forbrødt[5] sin løen, om hannd ber offuer medt nogenn eller om hannd tilsteder bynder[6] eller andre att sette dieris heste eller feemonn paa anden mandtz borer siden S. Waldborig dagh, om hand icke tager dem i huusz. Icke skall heller nogenn maa sancke ax, førind alle vongerne er thomme. Huem der jmod giør, skall settis i thornit oc fødis aff sit[7] egitt. /

6 r

19 CAPITTEL

Threi borger daglig att[8] vdride i Randers marck, naar dennom vorder tillsigendis[9].

Skall threi borgere effter bysiddernis forordning enddeligen om sommeren werre forplict att vdriide i Randers marck huer dag, naar det behoff giøriis, som till forne giort er. Huem som forherder siig hervdj, naar hannom thilsigis, hannd skall haffue forbrut iij marck till byenn. Menn der som bysidderne forsømmer thed tho gang om vgenn i det ringste[10], daa skall dj sielff vdgiffue same bøder.

20 CAPITTELL

Om enn agger thill huer gaard i huer vanng[11].

Ville dj xxiiii menndt ey haffue mehre ennd enn ager i huer vongh till huer gaardt, som er fuld reedtselsgaardt her i byen. Och huilcken gaardt som er lagt tho ager till vdj enn vonng, daa skall bysiddernne raade for thend enne att lie bordt, thill saa lenge att same gaard bliffuer vnder tho gaardis redtzell oc vnder thuinde borgerre. /

---

[1] B: thyer. [2] B: heller. [3] B: heffuit. [4] B: thiuris. [5] B: forbrutt. [6] i A rettet fra: bønder. [7] B: dieris. [8] A: daglig att, B: skal daglig. [9] A: vorder tillsigendis, B: tilsigis. [10] B: minndste. [11] B: vonng.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

21 CAPITTEL

6 v

Om tørffue att graffue.

Skall der[1] jngen graffue thørffue vdj Rannders marck vdj feedrygfftenn[2] vndder idt fuldt vold oc thørffuen forbrøt thill byen. Oc huem som haffuer jord thill lie aff byenn, dj maa jnggenn thørffue[3] laade skierre, vden det kannd skee enggen oc jorddenn vdenn skaade. Oc skall bysidderne en gang om aarit tage syenn der thill, oc der som nogen dierris brøst i saa maade befindis, daa skall dj haffue forbrut[4] same eng eller jordt och jnggen engge eller jord effter thend dag att bikomme till lie aff Randers bye.

22 CAPITTEL

Om byens fiskegaarde[5] oc anden fiskeris handell.

Det er oc borgernis vidtegt, att dj fisk, som thagis i dj[6] fiskegaarde[7], som byen thilhøer, skall føris thill / broenn, som i disse forgangene aaring[8] skeed er, daa att 7 r
selge borgerne for idt schelligt werd, vnder ij schilling graat thill brøde till byen och ij schilling graat thill[9] kongenn.

Sameledis schall alle fiskere føre dieris fisk till broen at selge oc legge dieris skiib, ellers schall dennom formehnis at fiske y Randers fiøurdt. Oc icke dj schall thaage mehre end ij schilling[10] for en oll[11] skalle stuore oc smaa thill sammen[12] vndder forschrefne brøde. Oc schall jngen bond[13] fisk knippis y større boend[14] end boendit thill ij schilling, vden saa er, att enn fisk er støer och bedre i sig sielff, och[15] daa schall dj giffue thend[16] for it[17] reedeligt[18] kiøb, heller schall bysuennenn oc mestermanden haffue fuldt magt att tage denn fraa dennom oc siden epther thend dag formeheene dem att fiske i Randers fiourd[19]. Huem som anderledis kiøber eller[20] selger, schall haffue forbrut ij schilling graat thill byen och ij schilling graat till kongen. Skall der och jngen kiøbe fersche fisk att føre nogen stedtz till forprang vndder iij marck thill byen.

---

[1] Mangler i B. [2] B: feedrøfften. [3] B: tøre. [4] B: forbrøt. [5] B: fiskergaarde. [6] B: den. [7] B: fiskegaard. [8] B: aar. [9] brøde . . . thill, mangler i B. [10] A: end ij schilling, mangler i B. [11] B: voll. [12] B tilføjer: end ij schilling. [13] B: baannd. [14] B: baand. [15] Mangler i B. [16] A: dj giffue thend, B: thennd giffuis. [17] B: en. [18] B: redelige, herefter et udstreget: werd. [19] B: fiøurd. [20] B: oc.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jtem jnggen skall fiske i ander[1] mandtz fiskegaarde med togger, skallegarn eller med vod, saa wit dieris bygning[2] strecker sig, vndder gaarnens eller vodens forthabelsze. Och ey schall der nogenn fiske i thend strøm fraa Vindbroen oc till Tyuffholmen. Huo det giør, schall settis i thornit oc straffis der fore som en vlydige mannd.

Disligiste schall jnggen drage paa Randers fiourdt[3] med wod eller fiske med
7 v taager[4] om syndagen eller andre[5] boden hillige dage, / førind afftennsoollen er neder gangen. Huem der jmod giør, schall haffue forbrut schiib oc garn, huis die haffue[6] med at fahre, halpart thill byenn oc halffpardt till kongen, oc dennom at settis i thorn[7], som saadant giørre[8]. Jcke heller att maa dragis, aggis eller berris løuff aff gaadkiælden[9] eller tørffuekielden[10] endten om synddagen[11] eller nogenn anden hellige dage. Huem det giøre[8], settis y thornit, oc hosbunden iij marck thill byenn.

23 CAPITTEL.

Om liefolck och embitzmendt.

Huilcke folck der anbeder oc binder baannd paa dieris løhnn med huer andre, huad die will haffue, daa schall dj haffue forbrut[12] iij marck och forwisis aff byen. Och schall jngen riiffuehion eller skierrehionn haffue mehre ennd iij schilling om dagen, oc en slettekarll v schilling om dagen, en hackelsmand iij schilling om dagen oc jngen afftensøll eller 8 schilling paa hanns egen kost. Huilcken borgere som miere giffuer och det kand bewiiszis, den[13] schall strax pantis for iij marck till byen. Oc huilcke høstefolck, slettemend, hackelsmend eller andre saadannt[14] som icke vill saa arbede, naar dennom sendis bud, daa schall dj icke siden[15] maa arbede. Oc
8 r dersom dj / drager aff byen att arbeyde, daa schall dj siden icke kome j byen igien, och jngen borgere maa siden thage dennom paa sit guodtz igien[16], om dj bliffuer adwardt der om, vden borgemester och raad giffuer minde[17] derthill[18].

Oc huilcken som siger sig till en mand om afftenenn oc gaar thill en andden om andendagen, thend schall settis i thornit, oc dertil lie hanem en anden karll en anden dag i det stedt.

Oc schall jngenn arbedtzkarll eller embitzmendt haffue mehre end iij stob øll

---

[1] B: anden. [2] B: bygeninng. [3] B: fiøurd. [4] B: togger. [5] B: anden. [6] B: haffuer. [7] B: tornit. [8] B: giør. [9] B: gaadkiald. [10] B: tørffuekiald. [11] B: søndage. [12] B: forbrøt. [13] B: dennom offuer. [14] B: saadanne. [15] A: icke siden, B: sidenn icke. [16] Mangler i B. [17] B: mind. [18] B: thill.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

om dagen, bode for arbitzøll och afftensøll. Huem som mehre tager eller mehre giffuer, schall haffue forbrut j schilling graat thill byenn. Skall och jngen thiennistdreng effter denne dag haffue forsagt afftensøll, som her thill dags aff nogenn borger skeed er, vnder same wiidtegt oc brøde.

24 CAPITTEL

Om møg att føre offuer broen.

Ville wj jngen møg, aadtsell eller anden vreenlighedt haffue førdt offuer Randers broe[1], wndder iij marck pending[2] till wiide, paa det att fiourden och broenn icke skall forderffuis oc forfyldis.

25 CAPITTEL

Om guolfeiels.

Huem som beer sin guollfeielsze paa graffuen heller kaster røden aadtzell heller / andden vreenlighedt i fiøuren, daa schall thennd haffue forbrut[3] ij schilling graat 8 v
till byen, oc huem der beer sinn guolfeielsze paa gaaden oc giør der møding medt, hannd schall haffue forbrut[4] huer dag iiij schilling, jndtill hand fører det vdaff igien.

26 CAPITTEL

Om møg att legge[5] for kaalgaarde[6].

Huem som legger møgh for nogen mandtz kaalgaarde eller abbildhaffuer oc lader det icke strax henkomme eller jndføre i sin egen haffue, hand skall haffue forbrut ij schilling graatt till byen oc ligesaa till den, som haffuen eier. Och huem som lader møg[7] ligge[8] vdenn for sinn egen haffue oc lader dett ligge lenger ennd i iij dage, skall[9] haffue forbrøtt[10] ij schilling graatt till byenn. Huem[11] som kaster nogit aff sin haffuer[12], hand skall laade dett strax buordt føre, vndder same viide.

Dett møgh som leggis vden for Nørrepuordt oc op ad Flindtbierrig gaade eller neden for Flindtbierig back, saa det kand haffue flod vdj regenweder neder ad

---

[1] B: brou. [2] B: peng. [3] B: forbrøtt. [4] B: forbrøt. [5] B: føre. [6] B: kaalgaard att ligge. [7] B: mog. [8] B: legge. [9] B: hannd schall. [10] B: forbrutt. [11] B: Oc huem. [12] B: haffue.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gaaden mod Nørrepuordt, det skall hennføris jndden threj dage eller[1] bøde iij marck till byen for huere threj dage det der offuer bliffuer[2] beliggindis, huer
9 r mannd thill skaade. Oc / huor der findis mog liggindis vden for nogen kaalgaard eller abildhaffue[3] lenger end iij dage, som føer er røert, daa maa det tagis aff huem som will oc det behoff haffuer.

27 CAPITTEL

Om skarn at buortfæie och gaaderne att giøre[4] reen[5] huer leffuerdag afftenn.

Huem som i stuor regen eller vandløb feiger eller skiøuller møg paa sin naaboes gaad eller[6] rendstienn, hannd schall pandtis for huer sinnde for ij schilling graat eller strax settis i thornit. Huo som slaar gaar aff fee eller anddit queg paa graffuen eller i fiøuren eller paa anden manndtz gaad eller grund, daa skall hannd panttis huer sinnde for[7] ij schilling graat oc settis i thornitt.

Jtem huem[8] som icke feger sin gaade huer leffuerdag afftenn oc icke holder sin rendstieen reen oc strax[9] om leffuerdag afften fører det buort fraa dieris gaad oc rendstieen endten i dieris gaarde[10] eller vd ad marcken, eller anderledis giører[11] møding paa dieris gaade, dj maa oc skall strax aff statzthieneren eller rettermanden pandtis[12] for j schilling graat, halffpart[13] till byen oc halffpart[13] till den som pandter. /

9 v

28 CAPITTEL

Om obenne vogne.

Huem som ager møg ad marcken vdj aabenne vogne, saa hand thaaber deraff paa gaaderne, daa schall hand, det giør, strax settis i thornit och hosbunden for wognen haffue forbrøt till byen ij schilling graatt oc strax panttis der fore.

---

[1] I A rettet fra faller. [2] A: der offuer bliffuer, B: bliffuer der offuer. [3] B: abbildhaffuer. [4] B: holde. [5] B: rene. [6] B: heller. [7] A: huer sinnde for, B: for huer sinnde. [8] B: huo. [9] B: strax det. [10] B: gaard. [11] B: giøre. [12] A: aff statzthieneren eller rettermanden pandtis, B: pandtis aff stadztieneren eller rettermanden. [13] B: halff.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

29 CAPITTEL

Om skomageren dieris skauning[1] ved Sønderbrou.

Den widtegt som skomagerne[2] haffuer widtagen med huder at skauw wid broen skall holdis wed magt, att die jndted skarn skall lade der bliffue ligginndis oc jndted at kaaste vdj fiøurenn, endten horn eller anddit, vndder ij schilling graat thill byen aff huem her jmod bryder.

30 CAPITTEL

Om husken[3] eller hiemblig[4] steeder.

Skall och[5] jnggen tilstedis att maa haffue hydsken eller hiemblig[4] stedt[6] mod gadenn eller saadanne[7] wreenlighedt nogen stedtz liggindis her vdi Rannders gaader. Huo det giør, daa skall det strax affbrydis[8] vdenn ald lousens forfølling oc straffis der fore, som wid bøer. /

31 CAPITTEL 10 r

Om dem som fornegter[9] bysuennen pandt.

Huilcken mannd eller quinde der negter byszuennenn dieris panndt, naar dj der om[10] er[11] vduist, hand dielis der for som en vlydige borgerre, om det er en borgerre, det giør. Menn er det quinder eller boefolck, daa dielis dog for vlydighedt, om saa findis dieris modtuillige forseelsze[12].

32 CAPITTEL

Om gaader att oplegge.

Huem som findis att haffue wferdige eller vjeffne gaader, daa schall dj dennom med det aldderførste[13] oplegge[14] eller nedersiuncke effter byens och gaadernis lei-

---

[1] A: skomageren dieris skauning, B: skomagerskauning. [2] B: skomageren. [3] B: hyskenn. [4] B: hiemelige. [5] Mangler i B. [6] B: steder. [7] B: saadan. [8] B: opbrydis. [9] B: negter. [10] B tilføjer i margin: aff borgemester och raad ehr. [11] B har et udstreget: bliffuer. [12] A tilføjer i margin: Lest paa Randers byetting wdj Søren Jenssøn Karsszis (?) paahør den 6 aprilis 1635. [13] B: første. [14] A: oplegne. B tilføjer i margin: Recess 4, 146 blad.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lighedt, efftersom di aff borgimester oc raad bliffuer forwiist. Oc huor som findis att werre lagt nogen vloulig gaader, daa schall dj strax opbrydis och leggis, som louligt och ret er effter borgimester oc raadtz tycke. Och dersom dj dennom dervdj forherder, daa diellis derfor for wlydige, som borgimester oc raadtz bud oc biffallningh[1] icke agte wille. Oc skall alle dj, som eigendom haffuer, lade ferdige giøre dieris gader, som wid bør. /

10 v

33 CAPITTEL

Om straafoder.

Huo som legger[2] høø eller straafoder paa loffte eller vnder loffte j die huusze, som jld giøris paa, hannd skall haffue forbrut[3] viij marck till byen, oc ey same foeder der lengger att leggis[4] vnnder sitt borgischabs forthabelsze.

34 CAPITTEL

Om low ild.

Skall jngen kierlinger eller andre, som sidder vdj smaa hytter, boeder eller kielderre oc icke ere guode forwarlige thendsteder, maa optende nogen lou ild i same huusze. Saa thidt oc offte som det med dennom befindis, daa skall dj settis vdj thornit oc fødis aff dieris egit, saa lenge dj der siddendis vorder, oc sidenn skall bøde effter borgemester oc raadtz tycke.

35 CAPITTEL

Om waben paa gaaderne.

11 r

Huilcken mand eller suennd som findis paa gaad eller straad medt bysser, / suerd, øxe eller nogenn anden waben eller werge, vden hand haffuer louligen feide med nogenn, som hannd haffuer adwart borgimester oc fogden om oc ladit dennom det forstaa, huilcken som ey saa giør[5] men finndis her jmod att giøre nogen vloulig gierning, j huilcke maade det skeer eller finndis kanndt, denn skall tagis oc settis i thornit saa lengi, att kongen oc byenn fanger borgen for hannom, oc hannom siden att stande thill rette, effter som stadtzretten oc voris priweleigere och friiheeder vduiszer och epfftherszom brødenn er thill.

---

[1] B: biffalling. [2] B: ligger. [3] B: forbrøt. [4] B: ligge. [5] B: giøre.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Och icke heller skulle dj berre øxer, werge, spyde, bysser eller andit saadant paa raadhuuszit eller thill nogenn dryck eller forsambling oc samfund, ey heller maa nogen hinte eller laade hendte thill sig nogen slags verge i nogen giestebud, gilde eller forsamblinng, vndder xl marck till kongenn oc xl marck till byenn for huer sinde saa med nogenn byesz jndbyger saa findis, som forschreffuit staar.

Oc dersom saa hender sig, att nogen boerdag skeer endtenn aarlig eller silde, oc borgimester eller byfogden giffuer biffallinng att behegte den, som saadan parlament[1] giør, oc thend manndtz døer bliffuer tillslaagenn, som thennd skyldige er jnndkommen, oc i saa / maader[2] forhindrer[3], att fogden eller dj, som er vdsendt, 11 v
icke kand kome derind eller hannom till ordtz, daa schall hosbunden, som i huuszit boer, staande byen oc kongen till rette for alle dj sager oc gierning, der skeed er. Oc dersom nogen borgere oc sønderligen borgimester oc raadt offuerfaldis aff nogen endten[4] eddell eller veddell oc nogen borger[5] sendis bud derom oc icke strax kommer till hielp, daa haffuer[6] thend forbrut sitt borgeskaff, som icke strax kommer sin medborgere och[7] naaboe thill hielp.

36 CAPITTEL

Om daabell, dryck och horerrj.

Huem som om hellige natter eller om[8] søndagenn eller andre[9] hellige daage[10], førind høimesz er vde, befinndis i kroer eller andenstedtz[11] endten till dryck eller daabell, dj schall settis i thornit eller Nørbaand[12] for slig grou forseelsze oc misbrug. Oc huem som ligger i obenbaarlige hoer, den skall driiffuis aff byenn eller straffis effter stadtzretten. /

37 CAPITTEL 12 r

Om wagten.

Skall wagtenn paagaa om afftenen, naar ix slaar, oc daa schall bysuennen rinnge wagtt medt storumklockenn oc gange strax paa vagten. Oc schall wachtenn paastaa om windteren till fire slaar oc om sommeren thill threj slaar[13]. Oc wid die

---

[1] B: parlemendte. [2] B: maade. [3] B: forhindrit. [4] B tilføjer i margin: jndlendische heller wdlendische. [5] B: aff borgerne. [6] B: haffue. [7] B: eller. [8] Tilføjet i A. [9] B: anden. [10] B tilføjer i margin: och bededage. [11] B: anderstedz. [12] B: Nørrebaannd. [13] B tilføjer i margin og mellem linierne: och midlertid omb sommeren raabe 10, 12 och 2 effterminde slett och om windteren 9 slet, 12 och 2 everdelig(?), vnder deriis løns fortabelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

same klockstunde som forschreffuit staar skall bysuennen ringe aff vegt[1] igien med samme klocke baade windter oc sommer, saa huer mannd kand wiide, naar wagten begyndis, oc naar dj ganger deraff. Oc schall der endeligen gaa huer natt iij vegterre[2], och huem som tilsiger[3] at skall gaa i vacht oc icke kommer i vagt, hand schall haffue forbrut j schilling graatt oc pandtes andendagen derfore. Oc dersom bysuennen eller wachten giør nogen vskell den stund vagten paastaar, daa schall dj settis i thornit oc straffis derfore, som gierningen er thill. Befindis oc nogenn, ij, ijj eller fliere, som wfyrmer vagten, daa schall dj straffis derfaare, effter stadtzretten oc efftersom gierningen[4] er thill. /

12 v

38 CAPITTEL

Om tegiltagh.

Effter Kongelig Maiestatz biffalling schall huer mannd rette sig effter oc tecke med tegiltagh oc jngen straathag effter thenne dag ath maa opleggis paa nogen huuszbygning jndden puortenne jmod Kongelig Maiestatz mandaat eller straffis aff borgimester oc raad som vlydige borgerre oc same straatagh att affkastis effter dieris beffalling vden ald dom eller modsigelsze, naar dj lader thilsiige.

39 CAPITTEL

Om falske[5] skipper, maal, allenne oc vegt.

Huilcken mannd eller quinnde hereffter finndis ath haffue falsche skepper[6], fieringker, biszmer, mehlestaab, alne eller vegt, som icke er ret epffter byens skip, bismer eller mehlestob, allne och vegt, daa skulle dj icke wiide dieris egenn brøde, och skall alle skepper[7], maader[8] oc andit saadant engang vdj huert aar komme paa
13 r raadhuussit / oc daa forfaare, huis brøst derhuosz finndis. Oc huor saadant falskt findis, daa straffis paa dieriis pendinngh effter borgimester oc raadz sigelsze oc effter stadtzretten.

40 CAPITTEL

Om hunde.

Huo som haffuer løse skindthig, hunnde eller køtter effter denne dag oc effter

---

[1] B: vacht. [2] B: vegtere, derefter tilføjer B i margin: en byesuend och tuende vegterre. [3] B: thilsigis. [4] B: brøden. [5] B: falsk. [6] B: schipper. [7] B: skipper. [8] B: moder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hannd bliffuer paamindt, den skall haffue forbrutt[1] iij marck till byen oc bøde skaadenn. Jcke schall mandt heller maa holde kierckebicker, oc huem saadanne hunde enndten ihiell skiuder eller slaar, hand bøde jndtedt derfore.

41 CAPITTEL

Om herberge[2].

Huem som er eller bliffuer tilsagt at verre herbergeer[3] oc holde gestrij, den schall laade henge waben for sin døer, som woris naadigste[4] herris breffue derom jndholder, eller skulle dj epffter denne dagh haffue forbrudt iij marck for huer sinde att dj saa bliffuer paamindt. Och skall dennom werre wformiendt / att taage 13 v
4, 5 eller 6 schilling for maaltiidit ligesom thiden er thill, och som der kaagis thill. Oc efftersom det[5] thit och offte beklagis[6], att gaatfolck oc synderligen[7] aff adelen, som fremmede[8] wforuarindis kommer[9] hiid thill byenn giestindis oc icke wide dieris lossemendt eller herberrigh, daa schall icke aldenniste dj, som ehre[10] forordnede att herbergeer fremmede, men alle anndre formoendis borger, som sidder vdj fuld reedtzelsgaarde, endeligen verre forpligt att laane saadanne fremmede folck huussz oc guode[11] staldrum thill dieris heste, forskaffindis dennom øll och madt thill dennom oc dieris folck och foder till dieris heste for fyldiste[12], vansiet om dj end med jld, lyesz oc andit skall haffue nogen skaade deroffuer. Oc dersom der kommer claage offuer nogenn, som i dj maader findis modtuilligenn, daa schall dj haffue forbrut tho enckinde[13] daller thill Randers by[14] huer sinde, om dj er thill stede, vndtaginndis[15] dj haffuer siuge folck y hussit. Derfor skall huer werre adtwaardt att holde guode kammer oc stalde, om behoff giøriis, thij fremmit folck kannd icke førre huussz med dennom. Her foruden skall borgernne verre thill forpligt[16], naar / dieris naaboer[17] haffuer saa mange fremmit[18], att dj icke sielff 14 r
haffuer staldrum nock thill dieris heste, daa schall dj laanne dennom stalderom och befordelsze medt senge till dj, som forwaare hestenne.

---

[1] B: forbrøtt. [2] B: herbergeer. [3] B: herbergeere. [4] B: naadigst. [5] B: der. [6] B: er beklagitt. [7] B: sønnderlige. [8] B: fremmiit. [9] B: kome. [10] B: er. [11] B: guod. [12] B: fyldist. [13] B: enckinnd. [14] B tilføjer: for. [15] B: vnndtaginnd. [16] B: forpligtig. [17] B: naaboe. [18] B: fremede. [19] B: forwarer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

42 CAPITTEL

Om en bagstaebog[1].

Skall bysidderne laade skriffue enn baegstadeboeg paa alle dj bøger oc rest, som dj haffuer giordt regenschab fore, oc en jnuentarium paa, huis reedschaff oc anden dieell som byen haffuer.

43 CAPITTEL[2]

Om byens jorde[3].

Huem som haffuer nogit aff byens jorde[3], daa schall hand icke affhennde dennom fraa sigh till nogen manndt, vden till den mand som borgimester oc raad sambtycker, oc schall hand haffue det i dieris minnde, førinnd[4] hannd affhender sig samme jorde. Huor annderledis skeer eller giøris, daa schall borgimester oc raadt haffue dis fuldmacht att thage thend jorde[5] fraa thennem, bode dj som
14 v annderledis med huerandre kiøber och selger[6] byens jorde, / oc andtuorde en anden borger dett [7], huilcken dem tyckis, den best behoff haffuer.

44 CAPITTEL

Om byens oc kierckens jordskyld, saa oc om huuszepending[8]*, som er jordskyld aff aggerne i vongene.*

Alle byens oc kierckens jordschyld, som er paa nogen huussz eller jordt[9] her i Randers byes friihedt, schall hereffter aarligenn vdgiffuis, saa thend finndis paa regenschab. Oc om thennd, som grunddenn eyer, will dett icke giørre, daa schall thennd, som huusen[10] eller grunden bruger, vdgiffue samme jordschyldt oc andre[11] byens rettighedt, eller schall bysidderne vdpandte[12] det[13] aff dennom oc quortte dett i deris huuslie. Oc schall jordskyldden vdgiffuis thill huer Sanncti Mickelsdagh. Saa och skall der jnngenn huuszpendinngh vdgiffuis medt skatt vden aldeniste en thiid om aarit med orluffskatt.

---

[1] B: bagstadebog. [2] I A's margin findes en rød klamme ud for dette og følgende kapitel. [3] B: jord. [4] B: før. [5] B: jord. [6] A: kiøber och selger, B: selger oc kiøber. [7] B: denn. [8] B: huuspending. [9] B: joorde. [10] B: huuszenne. [11] B: andit. [12] B: pandte. [13] B: der.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

45 CAPITTEL

Om prestepending.

Haffuer menninge almue[1] sambtygt, ath huor som nogen forherder siigh oc will icke thill guode reede vdgiffue sin prestepending, daa skall bysidderen[2] / haffue 15 r
fuldmagt att pantte oc tage fraa thennom, som sig forherder, fyldist aff dieris huusze for same pending, efttersom borgimester oc raad giffuer biffallinngh thill.

46 CAPITTEL

Om vdbygning oc suinstier mod[3] gaden.

Wille wij herepffter jngen ydermehre bøgening[4] haffue till gaden endten med skranger eller medt anndre[5] ny bygning[6] end som muelen aff enn vogenn kand haffue rum att gaa jnddenn renndstienenn, oc jngen bislag heller lenger at vdsettis, oc ey heller nogen suinstier jmodt[7] gadenn eller i kielderer. Huem her jmod finndis att giøre, straffis derfore som enn wlydige oc thend strax att opbryde.

47 CAPITTEL

Om vogenegtenn.

Huilcken mannd som staar[8] for vogenegten oc hannom[9] er thillagt nogen hielp aff andre oc dj ey will vdlegge dieris pendinngh for dieris anpart, daa schall bysuennen strax pante dennom vden wider claage oc anndtuorde thend mannd same pandt, som wogennegten haffuer wdskickit. / Oc huem som vogenegten till- 15 v
komer oc wille[10] ey redeligen vdskicke wognnen, daa schulle[11] bysidderne lie en vogenn oc laade strax[12] pandte hannom och selge pandtit oc bithaalle den dermed, som dj haffuer liet.

Oc schall aldielis jngen werre frij for wogenegte[13] aff die egendomer, dennom tilhøer, oc ligger agger till i marcken, verre sig addell, prester, borger eller andre[14], saafrembt dj icke will haffue forbrøt[15] dj agger, derthil ligger, vndtagindis dj

---

[1] B: almu. [2] A: rettet fra bysuenenn, B: bysuennen. [3] B: jmod. [4] B: bygeninng. [5] B: anden. [6] B: bygening. [7] B: emod. [8] B: stander. [9] B: hand. [10] B: will. [11] B: skall. [12] A: laade strax, B: strax lade. [13] B: wogenegtenn. [14] A tilføjer:). [15] B: forbrut.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

thuinde resedentzgaarde[1] sogenpresterne[2] besidder oc dj gaarde borgimester[3], raad oc byfogden iboer, som aff gammell tiid zeedwonlig verit haffuer. Oc[4] huem som modtuilligen lader siig pandte, dj skall haffue forbrutt iij marck till byen, oc bysuennen ij schilling for huert panndt, oc schall dj panndtis for ald egtenn, som paa guodtzit boer, om jorddrottenn icke er til steede eller will rette for sig[4].

48 CAPITTEL

Om lius.

Huilcken mannd, quinde, suennd eller piige der findis at gaa vdj wdhuusz eller paa gaaden medt lyes vden lygte, daa schall thennd settis vdj thornitt, thill hand fanger stillit borgen for sig. /

16 r

49 CAPITTEL

Om ild om hellige[5] dage.

Skall jngen tende ild vnder sin kiølle om sønndagerne[6] eller andre hellige[5] dage, førend høymesz er wde, wndder iij marck[7] wiide thill byen.

50 CAPITTEL

Om øll thill baargens.

Huilcken mand eller quinde som borger øll aff fattige thiennistpiger oc dermed vill bedrage dennom fraa dieris bithalling[8], den maa strax laade pandte dennom derfore, thill saa lenge dj fanger bitalling for det øll, som dj saa aff dennom vdborgit haffuer.

51 CAPITTEL

Om byens thiure.

Skall bysiddernne verre pligtig att tage wuillig mendt medt thennom wed juell oc fastelaffuens thiider oc beszee[9] byens thiure, huor dj daa forrit ehre[10]. Huilcken mandtz forsømmelsze der daa findis, hand schall miste sin enngh och stannde byen

---

[1] B: recidentzgaarde. [2] B: sogneprester. [3] B tilføjer: oc. [4] A: oc huem . . . rette for sig. Mangler i B. [5] B: hillige. [6] B: sønndagenn. [7] B tilføjer: thill. [8] B: bitallningh. [9] I A rettet fra: brenne. [10] A: forrit ehre, B: ere forit.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

thill rette for sin forsømmielsze oc beskicke enn gauffnlige thiur for thennd vgaffnlige och holde byenn dett vdenn skaade. /

52 CAPITTEL

16 v

Om tømber.

Huilcken mand som kiøber thømber[1] oc lader det opskiibe endten paa graffuen eller paa jordbroen, hand skall legge det saa langt fraa bulwerckit, att der kand well werre weigrum at aage fremb och thilbage emellom tømmerit[2] och bulwerckit, oc schall hannd laade heden føerre same tømber otte daage effter att dett er opskiibit. Ellers schall bysidderne haffue fuldmacht att annamme jdt aff dj beste threer thill byens behoff, huer vge dett ligger der lengerre end otte dage, huad heller det er egithømber, furtømber[3], saudeller, saldt[4] eller andit tyndeguotz.

53 CAPITTEL

Om røer att affskiude.

Dersom nogen borger vden sin gaard eller oc[5] borgerfolck affskyder nogen røer her y byen, daa schall thend haffue forbrudt rørit oc dertill bøde xl marck till kongen oc byenn oc bøde skaden igien, om hand giør nogen, endten medt liiff eller medt guodtz. /

54 CAPITTEL

17 r

Om sandmendtz hestelie.

Haffuer oc meninge borgere medt borgemestere oc raad[6] sambtygtt, att jngen som er soren[7] borgerre eller jnndføed borgersønn eller dj som borgelige frihedt haffuer, icke at schulle[8] giffue sandmenden her i byen nogen hestelie, efftersom oc aff arrildtz tiid seduonligt haffuer werrit.

55 CAPITTELL

Jngen att maa boe vden byen.

Giiffuis der thiitt oc offte last oc klage, at der giøris stuor schaade oc skalckhedt

---

[1] B: timmer. [2] B: thimmerit. [3] B: furtimmer. [4] I A rettet fra: seldt. [5] Mangler i B. [6] B: raadz. [7] B: sornne. [8] B: schall.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vden byenn medt thiuffnit oc anden dieell vdi abildhaffue oc kaalgaarde, oc will derfor, att ingen skall[1] boe vdenn byenn, men will haffue dem fordieldt, saa vell die[2] dennem huuszer, som i huszenne boe, vndtagindis nogen fornødenn embitzmend som kund[3] verre smidt[4], klockstøber[5], grydstøber, potmager eller andre saadanne handwercksmend for jlddens faarlighedt[6] oc byens nytte skyld kannd haffue dett i borgimester[7] oc raadtz minde, huer mand vden skaade. /

17 v

56 CAPITTEL

Naar der kaldis til raadhuus oc om wlydighed.

Naar der kaldis eller ringis thill raadhuussz, daa schall huer manndt enddeligen oc wforsømmeligen vden ald wndskylding gange thill raadhuuszit, vnder ij schilling graatt thill wiide, oc skall dj, som hiemme sidder, strax panndtis aff dennom som er i dieris roode for same ij schilling graatt vden ald naade, som forschreffuit staar.

Men huem som siger eller giør jmodt borgimester oc raadtz paaleg oc biffallning[8], hand schall derfor stande thill rette oc straffis derfore effter stadtzrettens jndhold.

57 CAPITTEL

Om maanitzdag.

Huilckenn borgere som borgimester legger nogenn mand maanidtzdag fore for nogen gialdt, som hand er hannom schyldige, oc ey hand vill bithaalle eller fornøye den[9], som hand er skyldige, jndden same maanidtzdag er vde, daa schall hannd haffue forbrudt ij schilling graatt halff till kongen oc halff til byenn. Oc schall fog-

18 r denn / mett fiire borgerre wordere anklagerens bithaling aff skyldenerens[10] boe oc dett guodtz[11] der gauffnligt och gaatt er. Oc naar maanitzdag er nogett[12] offuergangit[13], oc bysuenenn thillsiger nogen borgerre effter borgemesters biffalling, att dj skall vordere aff skylderens boe, oc dj forherder dennom oc will ey hielpe anclageren till rette, daa schulle huer aff dennom, som thillsigis oc ey will giørre dieriis kald fuldt, haffue forbrutt iij marck pending thill kongen och iij marck til byen.

---

[1] B: skaa. [2] I A rettet fra: som die. [3] B: kand. [4] B: smede. [5] B: klockestøbere. [6] B: fahrelighedt. [7] B: borgimesters. [8] B: biffalling. [9] B: hannem. [10] B: skylderens. [11] oc dett guodz: gentaget i B. [12] B: nogen. [13] B: offuergangen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

58 CAPITTEL

Om giestreth.

Skall buorgemester oc raad bruge gieestreth her vdj byenn vdj sliig maade, som thend brugis i andree kiøbsteder, att bithaalle jnden thrinde suoelle eller fogden medt fire borgere dereffter att giøre anclageren vdlegh, om gielden er richtig vden ald thwilszmaall.

59 CAPITTEL

Om sacramentskendere oc guds ordtz foragtere.

Efftersom voris predicanter[1] for nogle aar siden haffuer giffuit till kiennde, att her daa skulle haffue werrit nogle vdj byen, / som icke willie aff gudz ord laade 18 v
sig vnderwiisze eller retteligen bruge det høiwerdige altarens[2] sacramente, dog wij forhaabe[3], at her nu jngen schulle findis aff det slags, men wille dog haffue alle oc enhuer szeerdielis, som gud oc vor naadigste herris bud oc biffalling høre oc lyde will, kierligen paamindt, att dersom der kommer nogen bewisselige klage for osz om same gudzforagtere att verre for haanden, daa schall jngen fordriste sig thill att huusze eller heelle dennom, vden dj wille suare thill dieris gierninger, oc schulle dj for saadanne dieris forherdede vlydighedt vden ald naade straffis och siden som miszdedere byen forwiszis.

60 CAPITTEL

Om vloulig bofolck at jndtage paa sit guodtz, oc huem som icke maa tilstedis i byenn.

Skall jngen maa jndtage nogen boefolck i dieris huussze, boer eller kieldderre her vdj Rannders by, vden dj først giffuer borgimester thed till kinnde, saa hannd epffter statzrettens jndhold kand forfare, huorledis dj ere skillis[4] fra dieris sidste hosbund, eller huad loulig / oc[5] erlig beskeen dj haffuer fraa dj steeder dj sidst 19 r
er fraa kommen[6], vnder xl marck fortabelsze[7] thill byen vden ald naade.

Oc huem som findis att haffue jndtagen saadan[8] folck vdenn forloff, och dj

---

[1] B: pridicanter. [2] B: altaris. [3] B: forhobis. [4] B: skild. [5] Gentaget i B. [6] A: fraa kommen, B: kommen fraa. [7] B: brøde. [8] B: saadanne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

døer i armod[1] i dieris huusze[2], kielder eller boder, daa schall dj sielff laade dem begraffue vdenn ald byens bekostning i nogen maade. Sammeledis huem som tager eller haffuer fordieldt eller lousøgt folck paa dieris guodtz oc egenndomb, oc saaguolderen laader dem loulige[3] vdeske, daa schall hand strax[4] jndden eskeningh[5] beskriiffuis werre forpligt oc[6] haffue fuldmacht endten[4] att laade stadtzthieneren vdkaste dennom medt dieris faahrekoeste[7] paa gaaden oc jnndted haffue forbrut dermedt, eller[8] oc sidenn vdrette till saaguoldern aldt, huis hand haffuer hannom lousøgt fore ligesom sin egen gialdt. Oc paa det her vdj byen saavell som andenstedtz[9] maa holdis en erlige gemehn oc borgeskab, daa schall icke heller nogen maa boe vdj Randers by endten paa[10] sit egit guodtz eller ander dieris, som er lou forwunden for nogen verlige sagh eller[8] oprøer emod sin øffuerighed[11] eller i saa
19 v maade paadømbt att haffue giordt der[12] hand icke skulle, / medtmindre ennd att hand endten loulig ved dom oc rett jndden aar oc dag sig forclarer for saadanne loumaall oc gierning, heller oc att hannd huosz borgimester oc raadt oc kongens fogit lader sig jndschriffue for iij marck aarligen att vdgiffue thill kongen oc iij marck thill Randers by oc derthill med miste sitt borgeschaff, vnntagindis borgimester oc raadt med enn guod samuittighedt kunde tyckis, att dennom paa andre steder aff sinn offuermandt war skeedt offuerwold oc vrett oc daa derfore haffue medtlidelsze medt hannom, det mieste mogligt kund werre.

61 CAPITTEL

Om bofolckis brøgninng[13].

Skall aldielis jngenn boefolck eller kieldderfolck effter denne dag for jlddenns fahre skyldt oc for thennd dyre thiid paa kuorn, som[14] deraff kannd komme, maa brøge øll vdj nogen kielder eller boeder, och ey heller nogen byes jndbyggerre att laane dennom bryggereede att brøge medt[14] eller brøge for dennom till att vdselge
20 r igien, vnnder xl marck brøde till byenn. Oc dersom saa skeede, det gud[15] / forbyde, att deraff foraarsagis[16] nogen wlycke, dj daa, som boor i dett huussz skaden kommer aff, att stande derfor thill rette[17] endten med guodtz eller liiff.

---

[1] B: arremod. [2] B: huus. [3] B: louligen. [4] Mangler i B. [5] B: eskeningen. [6] Foran oc i A et overstreget eller. [7] A: att laade stadtzthieneren vdkaste dennom medt dieris faahrekoeste, B: med dieris fahrekaaste at laade statzthieneren udkaaste dennom. [8] B: heller. [9] B: anderstetz. [10] A tilføjer over linjen: Rander bye paa. [11] B: offuerighed. [12] B: dett. [13] B: brøgening. [14] Mangler i B. [15] Gentaget ved sideskifte i A. [16] B: foraarsagidis. [17] A: derfor thill rette, B: thill rette derfor.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

62 CAPITTEL

Om brøllup[1].

Huilcken mand eller quinde som nogen brullupskost will giørre, hannd schall jngen vdspiszning giørre endten medt kost eller drøck vden for brullupsgaardenn eller raadhussitt endten thill kockenn, kieldderszuendt, spilmenden, diskandten, kimer oc ringer eller nogen anddenn, paa det guds gaffuer[2] icke skall spildis oc druckenskab foraarsagis. Men huem saadan[3] thienist[4] will haffue, hannd skall forligis medt enhuer slags, huad dj skall haffue vdj rede pending oc giffue dem, huad billigt ere[5]. Oc skall saaledis endeligenn halddis[6] medt stadtzspilmendt[7] som[8] eptherfølger.

Ath dersom dj ehre iij, der ere duelige oc dj lieger for brud oc brudgom[9] till kiercke søndagen oc mandagen och om tiiszdagen thill welkommen, daa skall dj haffue aff thend, som kosten giøer (foruden huis brud oc brudgommen sampt andre gaattfolck giffuer), fiire daller. / Oc dersom saa skeer, att dj icke lieger till 20 v
kiercke eller brudmessze, daa att giffue dennom iij daller. Och dersom en mand icke giør vden en dags kost, daa schall giffuis dennom halffanden daller. Oc dersom saa er, att stadtzspilmenden icke will haffue eller laade sig nøye, som forschreffuit staar, daa schall det verre enhuer, som brullupit giør, friidt for att thaage siig spilmend, huor hand will.

63 CAPITTEL

Om winduer[10] *paa raadhusitt.*

Ville dij, alle dij winduer paa raadhuussitt schulle opferdigis medt glaruinduer[11] for byenns pending. Oc huem som siden slaar nogen ruder vdt, hannd skall bøde for huer ruede[12] iiij schilling thill byen. Men huem der will giøre[13] nogen kost deroppe, hand schall lade skafferenn beeszee same winduer, før kostenn giøris, och huis dj bliffuer werre j same kost ennd dj war thillfornne, daa skall dj, som kosten lader giørre, bithaalle skaadenn igienn.

---

[1] B: brullup. [2] B: gaffue. [3] B: saadanne. [4] B: thienniste. [5] B: er. [6] B: holdis. [7] B: stadzspillemenndt. [8] B tilføjer: her. [9] B: brudgommen. [10] B: winderne. [11] B: glaruinder. [12] B: ruud. [13] B: giør.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

21 r

Om brød att bage.

Huem som brød vil bage, skal bage effter recessens lydelse, heller dett skall formehnis dem att bage, oc skall jngen, som skatter icke marckskatt, bage brød att selge vnnder brøditz fortabelsze.

Oc skall dj bage skielligt effter thiidsenns leilighedt, heller bysuennen schall tage det fraa dennom. Oc skall jngen kiøbe brødt att vdselge till forprangh vnder brødditz fortabelsze. Oc skall der jngen bage brød att selge, vden dj der settis thill aff borgimester och raadt. Huem derimod giør, bøde iij marck oc miste sit brød. Oc skulle dj haffue dieris laug oc olddermanndt, paa dett dett[1] kunde gaa[2] ordentlig till.

Oc haffuer wij nu grandgiffueligen offuerweiett denne effterschreffne forordning, huad huert brød schall wege, efftersom baggerne giffuer for huer skippe[3] rog thill, oc som thiden thilsiger. Oc schall dett alleniste forstaas om groubrød att bage, som hereffter følger.

Naar j skip rug gielder vii schilling, daa skall bagis aff j skip meell xi brød[4], oc[5] huer skall wege[6] iii½ bismer marck oc vj lod. /

21 v Naar j skip meell[7] koster[8] viii schilling, schall bagis deraff[9] 12 brød, oc[5] huert[10] schall weye[11] iii½ marck oc[5] iiij lodt.

Naar j skip rog gielder ix schilling, daa schall bagis[12] xiij brød, huer[13] wegtig[14] iii½ marck ij lod.

Naar j skip rug[5] koster[15] x schilling, daa skall bagis[16] 14 brød, huer[13] wegtig[17] iii½ marck.

Naar j skip rug koster[15] xi schilling, daa[5] schall bagis 15 brød oc[18] huer wegtig[19] iij marck vi lod.

Naar j skip rug koster[20] xii schilling, daa[18] schall bagis xvi brød, huert[21] wegtig iij marck iiij lodt.

Naar j skip rug koster[20] xiij schilling, daa[18] schall bagis xvij brød, huert[21] wigtig iij marck ij lodt.

---

[1] B: at det. [2] B: gannge. [3] B: skip. [4] A: aff j skip meell xi brød, B: xi brød aff en skip meell. [5] Mangler i B. [6] A: skall wege, B: wigtig. [7] B: rog. [8] B: gieldder. [9] B: aff en schip meell. [10] B: huer. [11] A: schall weye, B: wigtig. [12] B tilføjer: aff en schip meell. [13] B: huert. [14] B: wigtigge. [15] B: gielder. [16] B tilføjer: aff en skip meell. [17] B: wigtiige. [18] Mangler i B. [19] B: wigtige. [20] B: gielder. [21] B: huer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Naar j skip rug koster[1] xiiij schilling, daa[2] schall bagis xviij brødt, huerdt[3] wegtig[4] iij marck.

Naar j skip rug koster[1] xv schilling, daa[2] schall bagis xix brød, huer wigtig ii½ marck vi lodt.

Naar j skip rug koster[1] j marck danske[2], skall bagis xx brød, huer wegtig ii½ marck iiij lodt.

Naar j skip rug koster[1] xvij schilling, daa[2] schall bagis xxj brød, huer wegtig ii½ marck ij lodt.

Naar j skip rug koster[1] xviij schilling, skall bagis xxij brød, oc[2] huer schall weige[5] ii½ marck. /

Naar j skip rug koster[1] xix schilling, skall bagis 23 brød, huert[3] schall wege[6] ij marck vi lodt. 22 r

Naar j skip rug koster[1] xx schilling, daa[2] schall bagis 24 brød, huer wigtig ij marck iiij lodt.

Naar j skip rug koster[1] xxj schilling, schall baggis 25 brødt, huer wegtig ij marck ij lodt.

Naar j skip rug koster[1] xxij schilling, schall bagis 26 brødt, huer wigtig ij marck.

Naar j skip rug koster[1] xxiij schilling, schall bagis 27 brødt, huer wigtig i½ marck vj lodt.

Naar j skip rug koster[1] xxiiij schilling, daa[2] skall bagis xxviij brød, huert[3] wigtig i½ marck ij[7] lodt.

Och saa fremdielis efftersom dyringen opstiiger, huilckit naadeligen gud[8] affuende.

Denne forschreffne ordning[9] om brød skall aldtid hereffter saa holdis som for[10] er røerdt, oc huo[11] herimod giør, daa schall brødit thagis fraa hannem[12] oc giffuis fattige, och deroffuer formehnis att baage mehre.

65 CAPITTELL

Huorledis holdis skall med thienstefolck her vdi Randers. /

Efftersom Kongelig Maiestatz vor allernaadigste herre haffuer ladit sine obne 22 v

---

[1] B: gielder. [2] Mangler i B. [3] B: huer. [4] B: wigtige. [5] A: schall weige, B: wigtig. [6] A: schall wege, B: wigtige. [7] B: iiij. [8] A: naadeligen gud, B: gud nadelig. [9] B: forordning. [10] B: føer. [11] B: huem. [12] i A rettet, vistnok fra: dennem.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

breffue oc mandat[1] vdgaa, huorledis hanns Maiestatz att verre kommen vdj forfaring om den stuore wskickelighedt oc modtuillighedt, sig her vdj riigit medt thiennistefolck[2] begiffuer, som mandathen witløfftiger[3] formelder, sammeledis efftersom wij oc sielff samtligen tillforne jndbyrdis eblant osz sielff her vdj Randers by haffuer giordt en widtegt oc forordning, huorledis[4] holddis skulle[5] med thiennistfolck att feste, opsige eller biholde, oc efftersom nu høgligen fornøden er, saavell for thienistethiunde som for hosbundere[6] att holde oc effterkomme, paa det her saa vell som andenstedtz maa holdis guod poliethj[7] oc skick, saa enhuer kunde vide sig derepffter att rette oc for skade att thage wahre.

For det første, att her jngen wgiffte, vnge[8] karle skall neddersette thennom endten vdj boeder, kielder eller andenstedtz att thienne for daglønn, siden dj er[9] kommen fraa dieris foreldre, men endten at lehre itt erligt handtwerck helder[10] at begiffue dennom vdj thienniste[11] huosz gottfolck, endten paa heeldt eller halff
23 r aarsz thiidt. Oc naar dj daa icke lenger will thienne / dieris huszbunde[12] (werre sig thienistkarle, drenge, piigger eller thiennistequinder[13]), schall dj[14] aduaare hannom sexs vgger førinnd forschrefne heelle eller halffue[15] aar forløbenn ere[16], dj haffuer sagt hannem thienniste, oc siden thill laudagh taage sinn schriifftlige[17] affsked eller pas aff hannom, førind dj begiffuer dennom anderstedtz[18] vdj thienniste, saa jngenn vnder kongelige straff (eller som vlydige borgerre) jgien maa thage[19] thennom vdj sitt[20] brød oc tienniste, førind dj ehre[21] loulige[22] skild fraa thieris førrige hosbund her vdj byenn, som for[23] er rørt. Men dersom saa findis, att saadanne[24] dieris paasz bliffuer eldre ennd xiiij dage, førind dij begiffuer thennom vdj enn anden erlige thieniste[11], daa schall samme paasz jngen ydermehre eller lengere macht haffue, menn dennom ath settis vdj thornit eller att brugis vdj Kongelig Maiestatz eller byens arbeyde[25] som andre løszegengerre.

For det andditt[26]. Huilcke boefolck eller andre som lengger end xiiij dage huuszer eller heeller dennom eller andre saadanne[27] løszegengere (jhuorfraa dj kommen ere)[28] den schall giffue j schilling graatt thill kongen oc enn schilling graat thill Randers by for huer natt dj dennom deroffuer huuszer oc heeller. /
23 v For det thridie. Huilcke boefolck, krogerfolck, rufferske eller andre, som be-

---

[1] B: mandather. [2] B: thiennistfolck. [3] B: vidtlefftigen. [4] B tilføjer: nu. [5] B: skall. [6] B: hosbunndenn. [7] B: poleti. [8] Mangler i B, i A vist senere tilføjet. [9] B: ere. [10] B: eller. [11] B: thienist. [12] B: hosbund. [13] B: thiennistquinder. [14] B tilføjer: daa. [15] B: halff. [16] B tilføjer: som. [17] B: schrifftelige. [18] B: andenstedz. [19] B: jndtage. [20] B: sin. [21] B: er. [22] B: loulig. [23] B: føer. [24] B: same. [25] B: arbedt. [26] B tilføjer: jtem. [27] A: sadanne. [28]) mangler i A.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

finndis att bilocke nogenn mandtz folck endten thill tyffuerrj, løszagtighed, drøck eller daabbell verre sig om hellige[1] daage eller andre thiider[2], och dit[3] thennom skielligen offuerbewiiszis kanndt, daa skall[4] dj wdenn ald naade settis vdj tornit och siden foruisszis aff byen, menn thiunden, huis brøst saa findis, att straffis aff sin hosbundt, som thilbørligt er, oc settis vdj tornit thill vannd oc brøed eller vdj andre maader effter øffuerighedens tøcke[5], epfftersom forszieelsszen er thill.

For det fierde. Huem som steder sig thill nogenn anden end thend[6] hand er vdi thiennist[7] huosz, oc hand dett formedelst hans egen[8] vloulige opsigelsze[8] eller forsømmielsze icke holde oc fuldkomme kanndt, hand skall lønne hannom enn andenn vdj sitt[9] stedt dett første halffue aar.[10]

For det fembte. Sammeledis schall huer thienistthiunde[11] endeligen / rette den- 24 r
nom effter, strax dieris dag[12] er vde huosz dieris førrige hosbundt, att komme oc begiffue dennom jnnd y dieris thilkomindis[13] husbundis huusz oc thienniste och icke ([14] som her thill dags skied er) løbe omkring aff idt huusz och i det andit med dryck oc anden wskickelighedt, saa att huilcken mand eller quinde, som medelerthiid tager dennom jnd i dieriis huusze, som for[15] er røert, den schall pandtis aff statzthienerne[16] thill iij marck dannskis werdt till kongen oc Randers bye for huer dag oc natt saadanne[17] skieer.

66 CAPITTEL

Om piger oc quinder som lader sig beligge icke att maa jndtagis, siden di ere belein[18].

Paa det den vbluelige løszagtighed, som brugis vdi gottfolckis brødt aff thienistfolck[19], y nogen maade maa affleggis, huis mogligt er, haffuer wj giordt thenne epffterschreffne forordning, som aldtid hereffter holdis skall. Huor som nogen thienistepiige[20] eller / quinnde lader sig belige vdj sinn hosbundz thienniste, saa 24 v
hun bliiffuer fruchtsommelige, daa dersom hun føder sit foster y sin hosbundz

---

[1] B: hillige. [2] A: andre thiider, B: anden daage. [3] B: det. [4] B: skulle. [5] B: tycke. [6] Mangler i B. [7] B: thieniste. [8] B: forsigelsze. [9] B: sin. [10] A: halffue aar, B: halaar. [11] B: thiennistethiunde. [12] B: dage. [13] B: thilkomminde. [14] Parentesen er i A sat foran och. [15] B: føer. [16] B: stadzthienerenn. [17] B: saadantt. [18] B: belegen. [19] A: thiemistfolck. [20] B: thiennistpiige.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

brødt, daa skall hannd giffue Randers by lige saa mange pending som kannd giffuis aff saadann en gaardt eller boe till huuslie, som hand jboer. Och dersom nogen anden thager hinde[1] jnnd y dieris huusze eller bolige[2] her vdj byenn, saa hun der føder sit foster, daa skall dj, derpaa boer, som er raadtzmand for same voning, giffue Randers by liige saa megit vden ald naade, som giffuis thill huuslie aff dj gaarde, boder eller kielderre[3] dj iboer. Dett same er och om lockit quinder, som anderstedtz fraa kommer, huem dennom jnndtager att føde dieris foster.

67 CAPITTEL

Om borgereed oc sin medborgere jcke at forfølge for vdenbyesmandt[4]*. /*

25 r Skall jngen thilstedis ath verre borgerre eller bruge borgeliige nerrinngh, førind dj haffuer giordt dieris borgereedt effter statzrettens jnndholdt vedt høyeste eedt oc opracte finnger, att dj skall vere Kongelig Maiestattz oc dieris borgimester oc raadt paa Randers byes vegne enn thro oc lydige manndt oc giøre[5] dieris medtborgerre[6] dett skell, die sielff will hennde oc haffue, oc icke taage dennom nogen anddenn øffuerighedt, førind dj loulig[7] opsiger borgemester oc raadt, dj som nu er eller herepffter i det stedt kommindis vorder. Oc alligewell att fød borgersønner[8] haffue[9] dieriis borgeskab frij, saa maa dj dog icke bruge kiøb oc sall eller nogen borgelige nerringh her vdj byen, førind dj haffuer giordt borgimester oc raadt dieris eedt, som før er rørtt. Sammeledis schall jngen borger eller jnduaaner her vdj Randers by maa tage sig nogenn vdenbyesmandtz eller quindis sagh ann att forfølge eller oc[10] paathaalle emod nogen Randers byes borger vdj nogen maade (emod dett skell dj sielff will hennde oc haffue), vnndtaginndis den, som til-
25 v thaalis, haffuer / forbrut sitt[11] borgeskab[12]. Menn huilcken vdenbyeszmand som vill giørre nogenn fuldmyndige[13] her vdj byenn att dielle eller forfølge nogen borgerre eller jnndennbyesmandt her till bytingit, daa skall endten stadtzthieneren med borgemesters thilladelsze eller fougitsuenden med byfogdens thiladelsze dett

---

[1] B: hind. [2] B: bolig. [3] B: kielderer. [4] B: vdennbysmenndt. [5] I A rettet fra: giøres. [6] B: medtborger. [7] B: louligen. [8] B: borgersønn. [9] B: haffuer. [10] Mangler i B. [11] I A rettet fra: dieris. [12] B tilføjer i margin: Recess 4, 156 blad. Stadzretten 36 capitel. [13] fuldmegtige.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forfølge oc vdrette, som vdj andre kiøbsteder oc seeduaannligt er. Huem her jmod giøre[1], straffis effter borgimester och raadtz tycke.

68 CAPITEL

Om byens gaffn att wide.

Skall oc verre enhuer soern borgere[2] forlagt oc paamindt, effter thend eedt dij soernn haffuer, att dj skall affuende byens oc dieris metborgeris schaade dett mieste dj kanndt, att dj derfor skall werre forpligt vdj thiide at adware bysidderne om, huis dennom thill widdendis worder motuilligen at forhandilis[3] eller giøris emod voris preuileger, statzrettenn oc thenne voris egen vidtagen vilkuor, paa det att sønd oc vndskab kannd affuendis oc thilbørligen straffis vdj thiide, oc dersom bysiddernne det siden forsømmer, naar dj derom er adwartt, daa wide dj dieris straff derfor, naar regenschab schall hørriis. /

69 CAPITTEL 26 r

Om bysidderne.

Skall bysidderne epffter denne dagh effter denn eed, dj giordt haffuer, vere dis pligtigenn aarligen att straffe effter byens vilquor oc vedtegt och dennom[4] ved lige oc macht att holde, efftersom dj jndholder oc vduiszer. Oc huor dj icke hereffter[5] straffer den[6] wlydige, som same wilkor offuerthreder, effter dj brøde som dj bliffuer[7] falden fore oc tager icke dieris pandt derfore, daa schulle[8] dj aff dieris egit paa regennschab for dieris forsømmelsze[9] skyldt giørre[10] byenn fyldist, om dett findis, att[11] dj aff wiste eller dett kannd bliffue dennom offuerbewist, att dennom er bleffuen saadant adwardt oc giffuit till kiennde.

Sammeledis begieerer oc vill dj 24 mendt och menninge borger, som paa almussteffnne haffuer verrit thill steede, att bysiddernne dj som nu ehre[12] eller herepffter kommendis vorder huer vdj sinn thiidt flitteligen vdenn ald forsømmelsze maa haffue jnndseende, att byens sager / oc rettighedt epffter statzrettens 26 v

---

[1] B: giør. [2] A: verre enhuer soern borgere, B: ennhuer sorne borgerre verre. [3] I A rettet, vistnok fra: forholdiis, B: forhandelle. [4] A: denmom, B: dennem. [5] A: icke hereffter, B: herepffter icke. [6] B: dj. [7] B: worder. [8] B: schall. [9] B: forsømmelsz. [10] B tilføjer med andet blæk: kongen. [11] Mangler i B. [12] B: er.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

jnndhold, som fremfaarne konger[1] osz och mehninge kiøbsteder vdj Danmarckis riige naadigste giffuit haffuer saa oc effter andre kongelige preuilegier, icke maa[2] forsømmis menn paathaalis oc komme byenn till beste, oc att dj maa straffis, som der modtuilligen imod giør, effter priuilegernis oc stadtzrettens jndhold, oc bysidderne sielff att stande till rette effter huer capittels jndholdt, som dj forsømmer paa byens vegnne oc icke forfølger, om dett kannd giøris bewisszeligt, at dj deraff wiste eller[3] dett war giffuenn dennom till kiennde, huis brøde och brøst y saa[4] maade skeed war.

27 r

70 CAPITTEL /

Om liig at følge.

Naar nogen borger, borgerhustru[5], prester eller dieris høstruer vid døden affgaar, daa schall alle borgerre vndder j tynd ølls forthaabelssze verre forpligt att følge dieris liig thill dieris leigerstedt. Oc dersom saa hennder siig (som nu for quort tiid skeed er), att nogenn addelsmanndtz, fruers[6] eller jomfruis liig worder hid[7] till byen ankommindis endten att needsettis[8] vdj kiercken eller att føris her[2] jgiemmell[9] byen thill sitt leigerstedt, daa schall borgimester, raad oc alle borgere verre forpligt[10] at møde ligit vden byen oc[2] huor borgimester oc raad lader dem thilsiige, oc daa følge liigit om afftenenn till herbergit oc om andendagen thill kierckenn, om det her bliffuer nedersatt. Oc dersom ligit icke her nedersettis men føris jgiemmen byen, daa schall borgernne saavell som borgimester oc raadt følge liigit jgiemmel[11] byenn oc giøre det[12] huis thilbørlige ehrre med klockerne att laade
27 v rinnge eller i huis andre maade mouligt er. / Och skall byschriiffueren werre forpligt att møde paa stedit, som borgerne bliffuer tilsagt at møde oc dennom ved claar register[13] antegne, saa manndt deraff kand forfahre, huem som icke møder oc giøre dennom den sidste ehre, vnder en tynnde[14] øls brøde[15] aff huer, som icke møder, om hand er til steede oc vden sygesenng.

---

[1] A: fremfaarne konger, B: kong Christoffer. [2] Mangler i B. [3] B tilføjer: att. [4] B: slig. [5] -hustru i A vist rettet fra -søn. [6] B: fruis. [7] B: her. [8] B: nedersettis. [9] B: jgiemmen. [10] B: forpligtig. [11] B: jgienem. [12] B: der. [13] B tilføjer: at. [14] B: tynnd. [15] B: fortabelsz.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

71 CAPITTEL

Om stoelstaer j kierckenne[1].

Haffuer menighedenn samtyckt, att der schall der jngenn arffuestoellstaade werre i kierckenn epffter denne dag, men naar nogen mand eller suenndt ved døden affgaar eller i andre maader buortschillis, som sitt stuoellstaade[2] haffuer bithaaldt[3], oc nogen aff dendis arffuinger[4] eller wenner eller nogen anden will thillholde sig same stoelstade, daa schall dj haffue det i kierckeuergernis minnde oc giffue for same stoelstaade thill kiercken iij marck danske[5]. / Men dersom 28 r
thend forherder sig och icke vill vdgiffue same iij marck danske[6], daa schall kierckewergerne haffue fuldmacht att formiehne dennom same stoelstaade vnder wold ath besøge oc jnndsette en anden i same stedt, som strax vill vdgiffue same iij marck. Oc schall jngenn jnndtrenge sig i nogen dieris stoelle[7], huor dj icke ere tilschreffuen, dennom til fortrengsell (oc imodt dieris villie som stoolstaene haffuer bithallit). Huor saadant scheer, daa schall di, som stoellenn ere[8] tilskreffuit[9], giffue kierckeuergerne det til kinde oc kierckeuergerne att thillthaalle dennom derfore medt woldtz forfylinngh[10], som saadanne modtuillighedt giøre, for huer sinde dieris brøst saa finndiis. Men huem som icke allereede haffuer nogenn wisse stoelstaade, daa schall kierckeuergerne forskaffe dennom stoelstaade for dieris pending efftersom forschreffuit staar. Oc huis pending dj i saa maade opbere, skall dj medt andit[11] kierckens jndtegt føre till regenschab oc dervdj saavell som anddenn kierckenns[12] bestillinngh beuisze dieris flittighedt och throskab effter dieris eedt dj giordt haffuer, oc som dj sielff vill stande till rette fore. /

72 CAPITTEL 28 v

Om liigkiester.

Skall der ey heller effter denne dagh nogen liig maa nedersettis i kierckenn vdj egikiester, vdenn der giffuis thyffue slette daller for same liigs begraffuelszestedt, der vdj egikiester nedersettis[13]. Oc aff huer furkieste vdj kiercken viij daller, om det

---

[1] B: kierckenn. [2] B: stoellstaa. [3] B: bitallit. [4] B: arffuing. [5] B tilføjer i margin: Recessen 4, 91 blad. [6] Mangler i B. [7] B: stuolle. [8] B: er. [9] B: thilskreffuen. [10] A: forfylinmgh, B: forføllning. [11] B: anden. [12] B tilføjer: jndtegt føre thill regennschab oc dervdj saavell som anden kierckens. Herefter et overstreget: regenschab. [13] B tilføjer i margin: Recess 4, 89 blad.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

er fuldwoxenn menniskis liig, oc vnnge mennisker och børnn minndre effter leilighedt. Jtem paa kierckegaarden schall giffuis aff en egikieest x daller oc aff en furkiest 2 daller oc aff smaa børn oc liig[1] mindre effter leilighedt. Oc naar nogen liig skall begraffuis, daa skall dj først haffue jordenn vdj kierckeuergernis minde oc kierckeuergene daa att forwiisze dennom saadanne leigerstedt oc begraffuelsze,
29 r vnndtagindis dj sielff eller dieris foreldre haffuer dieris liigsteen, / som dj maa begraffuis vnder, och giffue kierckenn alligeuell sin rettighedt.

Kierckeuergene schall ocsaa[2] flitteligen[3] haffue jnndseende dervdj, att der icke imod handlis[4] saafrembt dj icke sielffuer[5] derfore will stande till rette, oc dem[6], herimod giør, att haffue forbrut till kierckenn jdt halff hundrit[7] rixdaller[8]. Oc skall kierckeuergerne sielff huer i sinn thiidt vere forpligt att jnndkreffue, huis pending som for begraffuelsze vdloffuis, førind regenschab giøris, thj wij aldelis[9] jngen restanntz will[9] haffue, saafrempt dj icke sielff will bithaale det aff dieris egit.

73 CAPITTEL

Om liigsteen.[10]

Efftersom seeduaanligt haffuer verriit, siden her først er bleffuen liigstieen paa nogen begraffuelsze vdj S. Morthens kiercke, att jngenn schulle[11] haffue vden en liigsteen[10] y same kiercke oc thend icke att[5] maa jndleggis vden borgemester oc raadz oc kierckeuergernis thilladelsze[12], alligeuell dj kunde haffue taald minde for
29 v leierstedit oc liigkiesterne, / som tillfornne var nedersatt oc for jorden[13] oc kierckeguolffuit daa[5] att bryde, oc xxiiij mend thillforne paa menighedens vegnne effter djeris vdgiffne, forszeglede och vnderschreffnne breffs lydelsze (saawel som meninge borger nu paa almussteffne) haffuer verit begierindis aff borgemester oc raad, att di wille føre raad ved denn vseeduaanlige vskickeligehed, som daa waare[14] begynndt, med nogen liigsteen[15], som var jnndlagt i kiercken emod borgimester oc raadtz oc kierckeuergernis vilge oc sambtyck, oc att der maatte straffis effter[16], som wid burde[17]. Paa det dj oc dieris effterkommere ocsaa kunde i sinn tiid med borgimester oc raadtz minde fannge pladtz till en liigstieen i kiercken, effterdj

---

[1] A: børn oc liig, B: liig oc børnn. [2] B: oc. [3] B: flittige. [4] B: handdelis. [5] Mangler i B. [6] B: thend. [7] B: hunder. [8] B: daller. [9] A: jngen restanntz will, B: will jngen restantz. [10] B: liigstieen. [11] B: skuld. [12] B tilføjer i margin: Recess 4, 90 blad. [13] A: jordem. [14] B: var. [15] B: ligstienn. [16] B: dereffter. [17] B: bøer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

platdtzen[1] er liden vdj kierckenn oc wij icke haffuer vden denn enne kiercke till begraffuelszesteder, som same 24 menndtz breff widtlefftigenn omformeldder, saa er nu om liigstieen giordt saadann enn forordninngh effter gamell seedwaane / oc fornødenhedt, att jngen manndt eller quinnde skall maa jndlegge 30 r
miehre end enn stien vdi kiercken paa sin oc sin hustrues oc børnns leigerstedt, oc denn att haffue derjnnd vdj minde vnder lougsens forfølgelsze[2] oc straff, som vid bør. Oc dersom nogen ydermehre will forehre andre sin affgangen wenner eller blodtzforwanndt nogen hederlige[3] liigstieen, daa schall dj det oc haffue vdj borgimester och raadtz och kierckewergernis vilge oc[4] minde, vnder same forføling om di anderledis giøre. Och saadanne liigstieen schall jngen sidenn maa berøffue dj sallige affgangen, som thennom[5] haffde[6] ladit bikoste och jndlegge, icke heller nogen aff[7] dieris arffuinger att maa haffue macht vdj nogen maade att bortselge dennom till andre ennd[8] dierris egenne oc dieris arffuingers leierstedt att maa haffue dervndder, arffuing epffter arffuinge[9], oc giffue kiercken[10] sin rettighedt for huer liig[11], der vnnder settis, men stienen aldtid att bliffue ligginndis[12] kiercken oc kierckeguolffuit thill beprydelsze oc dj sallige affgangen thill enn jhukommelsze. Oc der / som dieris arffuinger oc effterkommer enndskiøndt lader 30 v
saadanne stienne forny eller[13] omkrinnghugge, skall dj dog[14] icke maa[15] lade vde forglemme dieris naffn, merck oc aarstall, som dennom først haffuer ladit bekoste, vndder xx dallers straff till kierkenn oc agtis som thennd, sine forelder oc forfedre[16] foragte wilde[17].

74 CAPITTEL

Jngen at[18] werre fri for beegraffuelsepending vdi S. Mortens kiercke.

Efftersom sallige, hoglofflige jhoukommelsze konng[19] Christian thend thridie aff kongelige mildhedt haffuer giffuit[20], vnndt oc tilladit borgimester, raadmend oc meninge borger her vdj Randers thennd helligaandtz kiercke (som kaldis

---

[1] I A vistnok rettet fra: kiercken. [2] B: forføllingh. [3] B: hederlig. [4] vilge oc, mangler i B. [5] B tilføjer: først. [6] B: haffuer. [7] Mangler i B. [8] B: emod. [9] B: arffuing. [10] B tilføjer: alligeuell. [11] I B rettet fra: liigstienn. [12] B tilføjer i margin: vombhugen. [13] B: oc. [14] B: daa. [15] Mangler i B. [16] B: forfederne. [17] B: wille. [18] B: maa. [19] B: konning. [20] B: giffuen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sannctj Morthens kiercke) thill en sogenkiercke med coret oc anddit thendtz fundering, som thend nu begreben oc forfunnden er, att maa och skulle haffue, nyde, bruge oc beholde till en sognekiercke thill euig tiidt, huilcken forordning hans Maiestatz elskelige herre sønn, sallige[1], hoglofflige jhukommelsze konng[2] Frede-
31 r rick thennd anden siden effter hannom stadfest haffuer, / och dertillmed funderit Wordup bye att bliffue vnder Sanctj Mortens kiercke oc thend aldtid att holde for dieris rette sognekierck[3], oc dertillmed aff synderlige gunst oc naade giffuen same kiercke jdt kierckebuoll vdj Wordup aldtid thennd att effterfølge oc beholde, skyldder aarligen jdt pund kornn. Oc epffterdj same sognekiercke[4] haffuer jngen andenn jndkomst ennd forschrefne Wordup byesz thinde oc det forschrefne buoll saa oc nogenn ringe jordskyld her vdj byenn till att holdis ferdige medt, oc kiercken behøffuer megit baade till blyteckning[5] (som wij nest guds hielp wille[6] haffue paa same kiercke) oc andit, aff saadanne aarsagh paa dett kiercken kunde holdis ved macht, effterdj den[7] med Kongelige Maiestatz thilladelsze nu[8] hører gud oc osz sielff till, oc wij jngen anden kiercke haffuer till begraffuelszesteder her vdj byenn end[9] thend same, haffuer wj paatagit osz sielff thend tynnge oc beskattninngh, att huem som skall begraffuis vdj kierckenn, daa schall giffuis thiuffue
31 v daller aff huer eegjkieste[10] oc oette daller aff huer furkieste[10] oc mindre effter leilighedenn for halffwoxszen folckis oc børns liigh. Daa haffuer dij[11] xxiiij mennd paa menighedenns vegnne giffuit for suar, att dj aldelisz jnngen will haffue forskonit for same penndinghs vdgifft for begraffuelsze, huercken borgimester oc raad, sogneprester, cappelane, skollmester[12] eller andre, alligeuell dj kunde haffue hafft stuor vmagh for byen og kiercken, vnntagindis alleniste fattige skuolens personer, som gaar i lathinsche skoelle[13], saa oc hørerne (om det begieris), dj maa haffue dieris begraffuelsze frij, for gudtz skyldt, paa thend norder siide kierckenn emod skuolenn, huilckit dj aldtid saa[14] will holdit haffue, som forschreffuit staar. Och paa dett der icke schall bliiffue threttе oc klammer for same begraffuelszependingh effter liigitt er begraffuit[15], som hiidjnndtill skeed er, daa schall kierckeuergenne verre forpligt endten att tage reede pendingh eller forloffuer, førind liigit bliffuer begraffuit, saafrembt dj icke sielff vill bithaalle dennom, naar regenschaff holdis.

---

[1] B: salig. [2] B: konning. [3] B: sognnekiercke. [4] B: kiercke. [5] B: blyteckeningh. [6] B: vill. [7] B tilføjer: nu. [8] Mangler i B. [9] B: vdenn. [10] B: -kiest. [11] B tilføjer: forschrefne. [12] B: skuolemester. [13] B: skuolle. [14] A: altid saa, B: saa aldtid. [15] B: begraffuenn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

75 CAPITTEL /

Om kierckevergene.

32 r

Liigesom bysidderne ere bethroede[1] offuer byenns vidtagne wilquor att holde oc epffterstraffe, saa och offuer byens jndkumst oc vdgiifft, saa schall oc kierckeuergerne, dj som nu ehre[2] oc hereffter kommindis worder, effter den eedt dj sornn[3] haffuer holde offuer kierckens wilckor, jndkumst oc vdgifft oc ramme hindis gaffnn, saa jndted forsømmis, saafrempt dj icke sielff will stannde thill rette oc bithaalle alt, huis[4] forsømbt er, naar regennschab schall[5] holdis. Disligist[6] skall dj werre forpligt att forskaffe den alderbeste vforfalskede rinske winn for kierckenns pendingh, her y byen er att bikomme, som skall forbrugis paa altarit vdj det hogwerdige sacramentis annamelsze, oc dersom anderledis befindis, eller der kommer nogen sandferdige klage, att der vdj sliig maader[7] forbrugis nogenn vklaar eller doffnn vinn, kierckewergerne icke daa will straffis derfore, som wid bøer, och vdj ald dieris bistilling rette dennom effter borgimester oc raadtz bifalning[8]. Dj maa oc jngen restantz haffue, naar regenschaff holdis. /

76 CAPITTEL

32 v

Om sagfald[9], statzretten, priwilegier och vilkorn att holde.

Och effterdi Randers bye haffuer enn saare ringe jndkompst oc forraadt till att holde disse mange broer, torne oc anndit ferdige medt, naar den stuore, seeduaanlige aarloffskatt fraatagis, som byen aarligen vdgiffuer till kronen, saa wij oc meninge byesz jndbøger[10] dertill maa beskatte osz sielff, naar nogit behoff giøris, daa paa dett saadanne beskatning y nogen maade kannd bliffue almuen dislideliger, wille wij thed aldtid vdenn ald forthredt eller modtuillighedt saa holdit haffue, att for[11] nogen her vdj byenn falder thill Kongelige Maiestatz og kronen for nogen saagfald, daa schall dj i lige maade werre faldenn ligesaa fuldkommelige[12] till Randers bye (saavell som vdj andre kiøbsteder her vdj Danmarck seeduaanligt er),

---

[1] B: bethrod. [2] B: er. [3] B: sornee. [4] B tilføjer: som. [5] Mangler i B. [6] B: disligiste. [7] B: maade. [8] B: biffalling. [9] Mangler i B. [10] B: jnndbygere. [11] B: huor. [12] B: fuldkommeligen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

huor stadtzretten oc disse woris vidtagne byesz wilkor jcke vdtryckeligen formel-
33 r der, huad[1] / bødis skall for huer seerdielis forseelsze. Thij dett er bedre att thennd brødige oc skyldige betaller ennd den vskyldige, dogh stadtzretten oc andre woris preuilegier vforkrenckit y alle maade[2], som wij wbrødeligenn will holde och holdit haffue i alle maade saavell som woris egne[3] widtagne wilkor, som forschreffuit er[4].

Conclusio.

Och diss thill ydermehre vindiszbyrdt oc tryger stadfestninng, att wij dette forschreffne samptligen vdj ord, puncther for osz oc voris eptherkommere saa aluorligen oc vbrødeligenn vill holdit haffue, haffuer vij forschreffne borgimester oc raadt och forschreffne xxiiij fuldmyndige mendt paa meninge almues vegne worisz statz signet[5] hervnnder henngt oc trøcht oc enhuer med sin egenn haand oc seedwanlige merck hervnnder schreffuit. Datum Randers Nyttaarsdagh anno[6] 1609.

---

[1] I A gentaget ved sideskifte. [2] B: maader. [3] B: egen. [4] B: staar. [5] B: zignette. [6] Datum . . . anno: mangler i B.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Register paa forskreffne vilkor huad enhuer capittell jndholder[1]. 34 r

Om at faalle oc kiøbe ..... 1 cap.
Om fremmit oc dj som icke haffue borgischaff dieris kiøb .. 2 cap.
Om forkiøb ..... 3 cap.
Om fremmedis pending att tage till nogen fremmedis brug.... 4 cap.
Om kramboder ..... 5 cap.
Om vdlendsche kiøbmend ..... 6 cap.
Om fremmede[2] kramboder .... 7 cap.
Om embitzmend ..... 8 cap.
Om kiøbmandschaff ..... 9 cap.
Om sild, saldt oc humble[3] .... 10 cap.
Om baggervogne ..... 11 cap.
Om fiisckervogne ..... 12 cap.
Om forbødenne[4] femon, oc huad femon oc heste som holdis maa paa Randers marck[5] ..... 13 cap.
Om vogenmend ..... 14 cap.
Om diger for vanggerne ..... 15 cap.
Om horn aff fee ..... 16 cap.
Om fremmit heste oc øg[6] dieris pladtz paa marcken ..... 17 cap.
Om heste att tyere vdj wongene. 18 cap. /

34 v

Threi[7] borger daglig att[8] vdride i Randers marck, naar dennem tillsigis[9] ..... 19 cap.
Om enn agger till huer gaardt i huer wonng ..... 20 cap.
Om tørffue att graffue ..... 21 cap.
Om byens fiskegaard oc anden fiskeris handell[10] ..... 22 cap.
Om liefolck oc embitzmend .... 23 cap.
Om mog[11] att føre offuer broen 24 cap.
Om guolfeiels ..... 25 cap.
Om mog att legge[12] for kaalgaarde 26 cap.
Om skaarnn att bortfeie[13] oc gaaden att giøre reenn huer leffuerdagafften[14] ..... 27 cap.
Om obene vogne ..... 28 cap.
Om skomageren dieris skauning[15] ved Sønnderbrou[16] ..... 29 cap.
Om hysken eller[17] hiemmelige steder[18] ..... 30 cap.
Om dem[19], som fornegter bysuennen pandt ..... 31 cap.
Om gaader att oplegge ..... 32 cap.

---

1 Overskriften lyder i B: Register paa huer capittell. 2 B: fremmit. 3 B: hommell. 4 B: forboden. 5 oc huad... marck: mangler i B. 6 oc øg: mangler i B. 7 B: At 3. 8 A: daglig att, B: skall. 9 A: Randers... tillsigis, B: marcken. 10 Linjen lyder i B: Om byenns fiskerrj. 11 B: møg. 12 B: leg. 13 B: tilføjer: om leffuerdag. 14 Oc gaaden... leffuerdagafften: mangler i B. 15 A: skauming. 16 Linjen lyder i B: Om skomagerskauning. 17 B: oc. 18 A: hiemmelige steder, B: hiemelighed. 19 A: om dem, B: huo.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Om straafoder ..... 33 cap.
Om loujld ..... 34 cap.
Om waben paa gaadernne ..... 35 cap.
Om daabell, dryck oc horrerrj .. 36 cap.
Om wagten ..... 37 cap.
Om tegiltagh ..... 38 cap.
Om falsk skipper[1], maall, alne[2] oc vegt ..... 39 cap.
Om hunde ..... 40 cap.
Om herberge ..... 41 cap.
Om enn bagstadboeg[3] ..... 42 cap. /
35 r Om byens jord ..... 43 cap.
Om byenns och kierckens jordskyldt saa oc om huuszpending, som er jordskyld aff aggerne i vongenne ..... 44 cap.
Om prestpending ..... 45 cap.
Om vdbygning oc suinstier mod gaden[4] ..... 46 cap.
Om vogenegten ..... 47 cap.
Om lyesz ..... 48 cap.
Om jld om hellige[5] dage ..... 49 cap.
Om øll till borgenns ..... 50 cap.
Om byens thiure ..... 51 cap.
Om tømber ..... 52 cap.
Om røer at affskiude ..... 53 cap.
Om sandmendz hesteleie ..... 54 cap.
Jngen att[6] maa bo vden byen ... 55 cap.
Naar der kaldis till raadhuusz och om vlydighedt[7] ..... 56 cap.
Om maanidtzdagh ..... 57 cap.
Om giestreth ..... 58 cap.
Om sacramendtskender oc gudz ords foragtere ..... 59 cap.
Om vloulig boefolck att jnndtage paa sitt guodtz, oc huem som icke maa thillstedis i byenn[8] . 60 cap.
Om boefolckis brøgning[9] ..... 61 cap.
Om brullup ..... 62 cap.
Om winduerne[10] paa raadhusit[11]. 63 cap.
Om brød att bage ..... 64 cap.
Om thiennistefolck[12] ..... 65 cap.
Om piger oc quinder[13] som lader sig[14] beligge jcke att maa jndtagis siden dj er belegen[15] .. 66 cap. /
35 v Om borgereed, oc sin medborger icke at forfølge for vdennbyesmand[16] ..... 67 cap.
Om byens gaffn att vide ..... 68 cap.
Om bysidderne ..... 69 cap.
Om liig att følge ..... 70 cap.
Om stoellstaaer i kiercken[17] ... 71 cap.
Om liigkiester ..... 72 cap.
Om liigstienn ..... 73 cap.
Jngen at[18] werre frij for begraffuelszpeng[19] vdj S. Morthens kiercke[20] ..... 74 cap.
Om kierckewergenne ..... 75 cap.
Om statzrett, priuilegier och wilkorne att holde[21] ..... 76 cap. /

1 B: skip. 2 Mangler i B. 3 B: bagstaabog. 4 mod gaden: Mangler i B. 5 B: hillige. 6 Mangler i B. 7 och om vlydighedt: Mangler i B. 8 att jnntage ... byenn: Mangler i B. 9 B: brøgeninng. 10 B: winduer. 11 B: raadhuus. 12 B: thienistfolckis forordning. 13 A: piger oc quinder, B: dem. 14 B: dem. 15 jcke att ... belegen: Mangler i B. 16 oc sin ... vdennbyesmand: Mangler i B. 17 Linjen lyder i B: Om staallstaade. 18 B: maa. 19 B: -pending. 20 vdj .. kiercke: mangler i B. 21 Linjen lyder i B: Om wilckoren at holde. Herefter har B: Finis. Ende. De følgende underskrifter mangler i B.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Peder Lassøn, egen handtt och merck 36 r
Jens Kard, egen handt
Pouill Nyelsenn, egen handt
Laueritt Jacobsszen, egenn haandtt
Niels Jacobsszøn, med egen haandt
Ancher Pouels, egen handt
Eller Meyer, egenn handt och marck
Lauirs Pouillsenn, egenn hanndt /
Peder Munckthrup, Kongelig Mayestatz 36 v
fogitt, med egen handt
Benth Hansøn, eigen hand
Bey Pedersøn, meth handt
Hans Byrial, egend hand.
Jørgen Sommer, egen haandt
Peder Jbszen, egen handt
Thamis[1] Jbszen, egenn handt
Christen Niiellson, egen handt
Reinholltt Surlender, egen handt
Laffueris Huidt, egenn handt
Christen Rasmuszen K. . st. .

Niels Olluffszen Guldsmid, egen handt
Jens Madtzen Guldsmed, egen hand
Peder Jespirszen, egen hand
Niells Groerszenn, egenn haandt[2]
Rasmus Hadstin, egenn handt
Sørenn Kyelldtszenn, egenn hanndt
Niels Moerthenszen, e. hand /
Niells Pierszen Black, egin handt 37 r
Niels Buodiillszen, egenn handt
Kort Jackobsen, egen handt
Frannds Raszmusszøn, egenn haandt
Reinholdt Skou, egen handt
Christen Michellsen, egen handt
Michill Sørensszenn, egenn haandt

Jnformator Langkjærs egen haand og mærke
Langkiær
H. Schmidt
L. C. Schmidtz haand og mærke
C. True, haand og mærk[3].

1 Eller måske: Thomis. 2 A: haamdt. 3 De sidste fire underskrifter med yngre hænder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

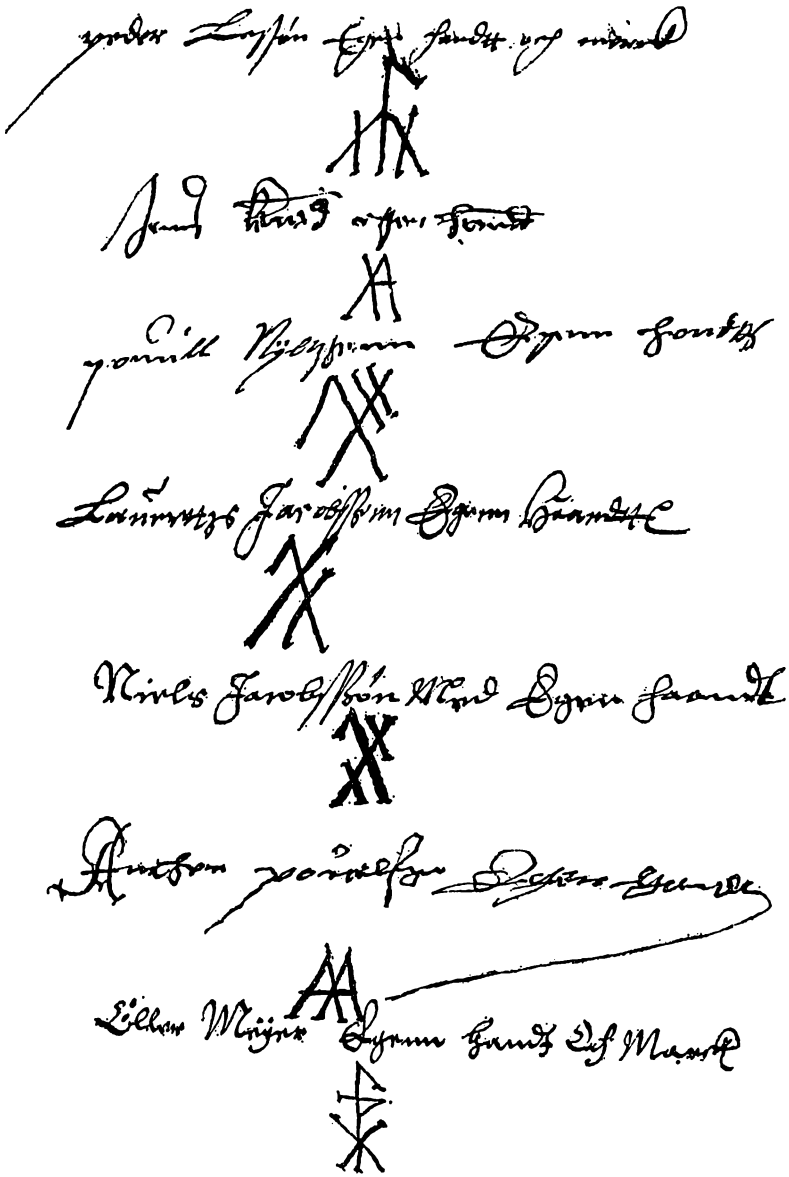

De syv første underskrifter og bomærker.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kommentar

FORORD. *menige* (B: *meninge)* 'hele; bestående af samtlige borgere', *betenck* 'overvejelse' (formen betenckt i B er ikke påtruffet i dansk iøvrigt), *politi* 'orden', *wide* 'vedtægt, lov', *grande* 'bymand, borger'.

INDLEDNING. De 33 underskrivere er byens magistrat, dens råd på 8 medlemmer, hvoraf to er borgmestre, dernæst byfogeden, kongens stedlige repræsentant, og endelig de 24 "oldinge", det menige borgerskabs repræsentanter over for rådet. Af underskriverne er de bekendteste *Niels Jacobsen* (1556—1624), storkøbmand, gift 1596 med en datter af den første underskriver Peder Lassen, borgmester fra 1619, boende i gården Torvegade 12 (hvoraf en porthammer med Niels Jacobsens bomærke endnu er bevaret), stik af ham og hans hustru på Randers kulturhistoriske Museum (afbildet s. 19), *Anker Poulsen,* storkøbmand og forstander for Randers Hospital fra 1592, rådmand fra 1604, fader til den senere borgmester Peder Ankersen, og *Bent Hansen,* født i Ribe, død som borgmester i Randers 1622, stort epitafium i Skt. Mortens kirkes søndre sideskib, *meninge,* se komm. til forord, *viide skraa* 'bylov', *beholden* 'fastholdt, bevaret', *siøntist, siuntist* 'syntes', *peen* 'straf', *stadtz retten* er her og i det følgende den yngre redaktion af Christoffer af Bayerns almindelige stadsret, som findes i A-teksten. Den er trykt i Samling af gamle danske Love, udg. af Kolderup-Rosenvinge V 512 ff., *recesen* er Den Koldingske reces 13/12 1558, trykt i Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning Vedkommende 1558—1660, udg. af V. A. Secher I 1 ff.

KAPITEL 1. *faale* 'spørge på prisen, byde på', *kiøbe* 'købslå', *reckerne* 'rækværkerne', *broenden* er den del af broen, som støtter på land, *Nørrepuordt,* der lå på Nørregade nord for Provstegade, var den anseligste af Randers porte. Udenfor lå voldgraven, hvorover en bro førte, *thend vester broe* førte over voldgraven ved Vesterport, der o. 1600 lå omtrent ved nuværende Randers Kloster, *Østerpoert* lå på Østergade ved Frederiksplads, nu Østervold, *wnder* 'under straf af' (således

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ofte i det følgende), *hionn* 'tjenestefolk', *den lange broe* er vel Sønderbro, der var byens vigtigste og længste bro, *wiide* 'bøde' (således ofte i det følgende), *thornit* er porttårnet på Nørreport, hvis kælder brugtes som fængsel (også kaldet Nørrebånd, se f. ex. kap. 36).

KAPITEL 2. *Recesz 4* (i B) er her og i det følgende Christian IV's reces af 27/2 1643, trykt i Sechers i kommentar til Indl. omtalte udgave V 122 ff., *giest* 'handelsmand uden borgerskab i byen, fremmed handlende', *sorne* 'edssvoren', om en person der har aflagt borgered (se nærmere kap. 67), *forligt om* 'indforstået med, enig i', *S. Loduigs dagh,* 19. august, med fri markedshandel for alle udenbys folk.

KAPITEL 3. *forkiøb* 'forprang, køb inden varerne når til torvs', *skielligenn* 'med rimelig, gyldig grund', *saaguolderen* 'sagsøgeren', *statzthieneren* 'øvrighedsbetjenten', senere også kaldet bysvenden.

KAPITEL 4. *forpranger* 'en som gør sig skyldig i forkøb', jfr. kommentar til kap. 3, *forhandlinng* 'salg', *flaatte,* en flatte er if. Feilbergs jyske ordbog en "flad kurv eller kasse, hvori dejgen efter at være æltet i dejgtruget, slås op til brød . . .". Ordet er i nyere tid kendt fra bl. a. Himmerland (H. P. Hansen, Bondens Brød 1954 p. 77, 88), *meelle, mehle* 'måle', *ret byens maall,* formodentlig det såkaldte Åbo-mål, der brugtes i det meste af Århus stift; det regnede 8 skæpper à ca. 17½ liter på tønden (Nordisk Kultur XXX 211, 213).

KAPITEL 5. *S. Loduigs marckit* holdtes på Skt. Ludvigs dag, se kommentar til kap. 2.

KAPITEL 6. *lester,* en læst er et rummål for tøndevis udmålte varer. I Åbomålets område (jfr. kommentar til kap. 4) var læsten 30 tdr. rug eller 36 tdr. byg eller 60 tdr. havre, *schipund* deltes i 20 lispund à ca. 8 kg., *hundrit* er rimeligvis et "stort hundrede" på seks snese, almindeligt fiskemål, *degger,* skind- og hudemål, ti stykker (her om *leir* 'læder'), *talle* 'talg', *giestepending* 'afgift som erlægges af gæster' (se kommentar til kap. 2), *vdfly* 'stille varer til salg'.

KAPITEL 7. *graatt* 'grot', 1 skilling grot (= 9 skilling dansk(e)) var i slutningen af 1500-tallet prisen på exempelvis et får eller lam (Nordisk Kultur XXX 249).

KAPITEL 8. *embitzmend* 'håndværkere', *rimsnider* 'håndværker der forarbejder remme, seletøj og lign.', *graatt,* se kommentar til kap. 7.

KAPITEL 9. *som bruger kiøbmandschaff i Tydslannd for vdenbyesz folck som er for . .* 'som handler i Tyskland for udenbysfolk (med hvem Randers-købmændene kunde have fordel af at handle), som f. ex. . .', *mehninge* betyder her 'almindelige', *brødig* 'skyldig'.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KAPITEL 10. *vdkommindis* 'udefra kommende, som ikke har borgerskab', *kiøbe* 'handle', *satt* 'vurderet, taxeret', *otte borgere,* de såkaldte taxermænd, der udpegedes for to år (4 om året) ved borgerligt ombud, *stadzthieneren,* se kommentar til kap. 3, *mehle* 'måle', *broen* er skibsbroen, *rodenne,* byen var inddelt i 10 skattedistrikter, de såkaldte roder, *lesten,* se kommentar til kap. 6.

KAPITEL 11. *Sanctj Loduigs marckit,* se kommentar til kap. 2, *tinggit* er rådhuset, hvor bytinget holdtes.

KAPITEL 12. *Loduicij marckit,* se kommentar til kap 2.

KAPITEL 13. *fæmmon, femon* 'kvæg', *fuld redtzels gaard* 'gård der yder fulde afgifter *(redsler)*'. En helgård på landet var almindeligvis på 30—40 tønder land, *brøde* 'bøde', *tage i huusz* 'optage, beslaglægge, tilbageholde', kaldes senere i kap. *indtage, brenndt* 'kendetegnet ved et brændemærke' *(byens brende), røert* 'omtalt' (således ofte i det følgende), *afflagt* 'afskaffet', *bethredis* 'pågribes', *jndtage,* se tage i huusz ovf., *hegte* 'forvaring, fængsel', *proueter* 'priveter, retirader', *boefolck eller kielderfolck* er folk, som står i en anden mands tjeneste og bor i boder (altså egentlig bodefolk) eller kældre, der almindeligvis tilhører deres husbond. De nærmere regler for deres optagelse på en ejendom er udformet i kap. 60, medens kap. 61 indeholder et forbud for disse folk mod brygning.

KAPITEL 14. *brøde* 'bøde', *jorddrotten* 'ejendomsbesidderen', *tendsteder* 'ildsteder', *greiszpending* 'græsningsafgift', *vspaardt* 'uden at spare sig', *Kongelig Maiestatz forordning* (i B) er Christian IV's reces 27/2 1643 (se kommentar til kap. 2), II bog, kap. 24, *byens kemmener* bestyrer købstadens regnskabsvæsen. Der udpegedes på denne tid to kæmnere om året ved borgerligt ombud, *leeder* er vognens sidefjæl, jysk lejre, *for fyldist* 'mod betaling', *lade sig finde* (i B) 'blive pågrebet'.

KAPITEL 15. Den del af Randers markjorder, som 1609 var indtaget til dyrkning, var delt i tre vange, Østervang, Vestervang og Næst Nyvang, der hver bestod af en række agre. Af hensyn til kornafgrøden måtte vangene beskyttes mod kreaturer fra 1. maj, *Sanctj Woldborrig dagh,* til høsten var i hus. Beskyttelsen bestod her af *diger,* hvis vedligeholdelse påhvilede jordens ejere. Opsynet med digerne (samt i det hele med ordenen i bymarken) havde *markmændene, gialde* 'betale', *alligeuell* 'uanset om'.

KAPITEL 16. *graatt,* se kommentar til kap. 7.

KAPITEL 17. *heste* 'hingste', *øegh* 'hopper', *wester vdt wndder biergenne* må være området omkring nuværende Vestpark, *Huornbeck* er sognebyen Hornbæk 3 km vest for Randers.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KAPITEL 18. *thyre, thyure* 'tøjre', *Wollum marck* lå nord for byen på begge sider af Mariagervej, grænsende til Lem marker. Voldum er oprindelig navn på en senere forsvunden bebyggelse, *brøde* 'bøde', *marckmanden,* se kommentar til kap. 15, *borer* 'græsjord, de agre i omdriften som ikke er besået med korn', *S. Waldborig dagh,* se kommentar til kap. 15, *thornit,* se kommentar til kap. 1.

KAPITEL 19. *bysidderne* 'bisidderne', egl. om folk som er til stede ved en retsforhandling, i almindelighed om (underordnede) medlemmer af en domstol. Om disse ved borgerligt ombud valgte mænds arbejde og forpligtelser handler kap. 69. Skrivemåden med y skyldes en folkeetymologisk tilknytning til ordet by.

KAPITEL 20. *dj xxiiii menndt,* se kommentar til Indledningen, *fuld reedtselsgaardt,* se kommentar til kap. 13, *bysidderne,* se kommentar til kap. 19, *lie* 'leje'. Se iøvrigt om dette kapitel Sv. Christiansen i Randers Bys Historie p. 414 ff.

KAPITEL 21. *feedryfften* 'fædriften, græsgangen', *vndder idt fuldt vold* 'under straf af fulde voldsbøder', *lie* 'leje', *bysidderne,* se kommentar til kap. 19.

KAPITEL 22. *broenn* er skibsbroen, *schelligt* 'rimeligt, passende', *graat,* se kommentar til kap. 7, *brøde* 'bøde', *bond fisk* 'fisk der bindes i knipper' (vel i modsætning til fisk der sælges i tønder, f. ex. sild), *knippis* 'bundtes, bindes sammen', *bysuennen* 'stadstjeneren, øvrighedsbetjenten', *forprang,* se kommentar til kap. 3, *togger, taager,* fiskeredskab, oftest bestående af tre parallelle, lodretstående garn, i hvis midterste småmaskede fisken fanges, *bygning* 'fiskegård', *Vindbroen* var den oplukkelige del af Sønderbro, *Tyuffholmen* var den lille nu forsvundne ø i havneløbet øst for Sønderbro, *thornit,* se kommentar til kap. 1, *boden* 'påbudte', *løuff* 'vand', *gaadkielden,* Gadekilden, en af byens offentlige brønde, den lå foran det nuværende Svaneapotek, *tørffuekielden,* Torvekilden, en anden af byens offentlige brønde, den lå på Rådhustorvet, *thornit,* se kommentar til kap. 1.

KAPITEL 23. *liefolck* 'lejede tjenestefolk', *embitzmendt* 'håndværkere', *anbeder* betyder måske 'tilbyder (deres arbejde?)' (middelnedertysk anbêden, iøvrigt ukendt i denne betydning i dansk), *binder baannd paa dieris løhnn med huer andre* må betyde 'aftaler en forpligtelse om kun at tage arbejde for en bestemt (mindste)løn', *riiffuehion* 'rivere, folk som river korn eller hø sammen', *skierrehion* 'høstfolk', *slettekarll* 'slåkarl, karl, som slår græs under høhøsten', *hackelsmand* 'mand som skærer hakkelse', *thornit,* se kommentar til kap 1, *lie* 'leje', *graat,* se kommentar til kap. 7, *haffue forsagt* kan i ældre nydansk både betyde 'have lovning på' og 'have nægtet'. Da kapitlet ellers ikke nævner tjenestefolks rettigheder, men kun deres pligter, og hvad de ikke må, er meningen snarest den, at ingen tjenestedreng skal have løfte om aftensøl, *brøde* 'bøde'.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KAPITEL 25. *guolfeiels* 'fejeskarn', *graffuen* 'voldgraven', *røden* 'rådden', *graat,* se kommentar til kap. 7.

KAPITEL 26. *kaalgaarde* 'køkkenhaver', *abbildhaffuer* 'frugthaver', *henkomme* 'fjerne derfra', *graatt,* se kommentar til kap. 7, *Nørrepuordt,* se kommentar til kap. 1, *Flindtbierig gaade* førte fra Nørreport op til *Flindtbierig back,* den dengang ubeplantede bakke, på størstedelen af hvilken Skovbakken anlagdes i begyndelsen af 1800-tallet.

KAPITEL 27. *skiøuller* 'skovler', *graat,* se kommentar til kap. 7, *thornit,* se kommentar til kap. 1, *gaar* 'skidt, snavs', *graffuen* 'voldgraven', *statzthieneren* 'øvrighedsbetjenten', *rettermanden* 'bødlen'.

KAPITEL 28. *aabenne vogne* er vogne uden sidefjæl, *thornit,* se kommentar til kap. 1, *graat,* se kommentar til kap. 7.

KAPITEL 29. *skauning, skauw,* skomagerne *skaver* 'skraber' huderne for at befri dem for hår, kød, horn o. l. Processen foregik ved Suderstrømmen, af suder 'skomager', det senere opfyldte sejlløb paa begge sider af Sønderbro mellem skibsbroen og øen Suderholmen, *graat,* se kommentar til kap. 7.

KAPITEL 30. *husken, hydsken, hiemblig stedt* 'retirade', hiemblig er ordet hemmelig, af skriveren måske opfattet som ordet hjemlig, *som wid bøer* 'som det er rimeligt, som det sig hør og bør'.

KAPITEL 31. *bysuennen* 'øvrighedsbetjenten', *dielis* 'sagsøges', *vduist* 'udpeget', *boefolck,* se kommentar til kap. 13.

KAPITEL 32. *oplegge eller nedersiuncke* 'gøre jævne, planere enten ved at fylde på eller grave af', *forwiist* 'anvist', *diellis* 'sagsøges', *som wid bør* 'som ret og rimeligt er'.

KAPITEL 34. *low ild* 'lueild, åben ild', *thendsteder* 'ildsteder', *thornit,* se kommentar til kap. 1.

KAPITEL 35. *thornit,* se kommentar til kap. 7, *borgen* 'sikkerhed, kaution', *samfund* 'møde', *boerdag* 'slagsmål', *aarlig* 'tidlig', *behegte* 'anholde', *parlament* 'uro, ballade', *eddell eller veddell* 'adelig eller ikke-adelig'.

KAPITEL 36. *daabell* 'hasardspil', *thornit eller Nørbaand,* se kommentar til kap. 1.

KAPITEL 37. *bysuennen* 'øvrighedsbetjenten', *efftерminde* synes her at måtte betyde 'eftermiddag', men ordet er sikkert forskrevet, *slet* (i B) 'præcis', *everdelig* (i B, læsningen usikker) 'evig, altid', *graatt,* se kommentar til kap. 7, *giør vskell* 'forulemper, gør fortræd', *thornit,* se kommentar til kap. 1, *wfyrmer* 'begår vold imod, forulemper'.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KAPITEL 38. *Kongelig Majestatz biffalling* sigter til missive $^{2}/_{12}$ 1593, trykt i Sechers udgave (se kommentar til Indl.) II nr. 631, *mandaat* 'forordning'.

KAPITEL 39. *fieringker* 'fjerdingkar, $^{1}/_{4}$ skæppe', *mehlestob* 'målebæger', *byens skip,* byens skæppe var formodentlig den såkaldte Åboskæppe, se kommentar til kap. 4, den rette *alen* var formodentlig den "jyske alen" på ca. 57 cm, *maader* 'mål'.

KAPITEL 40. *skindthig* '(hunde)bastard', *kierckebicker,* en bikke er en hunhund, men sammensætningen med kirke er iøvrigt ikke påtruffet.

KAPITEL 41. *herbergeer* (første gang) 'gæstgiver', (anden gang) 'give herberg', *fuld reedtzelsgaarde,* se kommentar til kap. 13, *endeligen* 'ubetinget', *for fyldiste* 'mod godtgørelse', *enckinde* 'enkelte, værdien taget én gang', *befordelsze* 'hjælp', vist en sammenblanding af befordrelse (befordrelse) og beførelse.

KAPITEL 42. *bagstaebog* 'bog over restancer', *bysidderne,* se kommentar til kap. 19, *bøger og rest* 'regnskabsbøger og restbeløb', *reedschaff* 'tilbehør', *anden dieell* 'andre ting'.

KAPITEL 43. *dis fuldmacht* 'fuldmagt dertil'.

KAPITEL 44. *huuszepending* 'afgift af lejet hus', *friihedt* bruges her om købstadsgrunden i modsætning til det omliggende land, *bysidderne,* se kommentar til kap. 19, *quortte* 'fradrage', *orluffskatt* 'krigsskat'.

KAPITEL 45. *prestepending* 'præsteskat', *menninge* 'hele', *thill guode reede* 'som fyldestgørende betaling', *bysidderen,* se kommentar til kap. 19, *fyldist* 'betaling'.

KAPITEL 46. *skranger* 'boder, hvorfra der drives handel', *muelen aff enn vogenn* er den yderste åbning på hjulnavet, hvorigennem aksen stikker frem.

KAPITEL 47. *vogenegtenn* er pligtkørselen, her i byens tjeneste, som gik på omgang mellem ejendomsbesidderne (med de ikke uvæsentlige undtagelser, der nævnes i slutningen af kapitlet), *lie* 'leje', *bysidderne,* se kommentar til kap. 19, *resedentzgaarde* 'præstegårde', *bysuennen* 'øvrighedsbetjenten', *jorddrottenn* 'ejendomsbesidderen'.

KAPITEL 48. *thornitt,* se kommentar til kap. 1, *borgen* 'kaution'.

KAPITEL 49. *kiølle* 'maltkølle'.

KAPITEL 50. *thill baargens* 'på kredit', *borger* 'får på kredit'.

KAPITEL 51. *bysidderne,* se kommentar til kap. 19, *wuillig* 'uvildige', *forrit ehre* 'bliver fodret, opdrættes'.

KAPITEL 52. *graffuen* 'voldgraven', *jordbroen* er muligvis skibsbroen, *weigrum* må betyde 'passage', men ordet er vistnok ikke ellers kendt i ældre dansk, *heden* 'herfra', *bysidderne,* se kommentar til kap. 19, *saudeller* 'planker'.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KAPITEL 53. *røer* 'gevær'.

KAPITEL 54. *sandmendt.* Sandemændene var en slags livsvarige nævninge, 8 i hver retskreds, der medvirkede ved retssager især af grovere karakter (drab, voldtægt, hærværk m. m., desuden ved markskelsstridigheder). Deres "diæter", som byens borgere m. fl. fritages for at udrede, kaldes *hesteleje,* et udtryk der opr. bruges om den udgift, der var forbundet med befordring med eller udrustning af en hest. Udtrykket bruges tidligst i Jyske lov, bl. a. i de gamle sandemandsregler i begyndelsen af 2. bog.

KAPITEL 55. *last* 'anke, besværing, klage', *thiuffnit* 'tyveri', *oc anden dieell* 'og andre ting', *fordieldt* 'tiltalt', *embitzmend* 'håndværkere'.

KAPITEL 56. *enddeligen* 'ubetinget', *graatt,* se kommentar til kap. 7, *roode,* se kommentar til kap. 10.

KAPITEL 57. *Huilckenn borgere som borgimester legger nogenn mand maanidtzdag fore for nogen gialdt, som hand er hannom schyldige* 'Når borgmester fastsætter en månedsdag (samme dag måneden efter) som betalingstermin for en gæld, som en mand er en borger skyldig', *fornøye* 'stille tilfreds', *graatt,* se kommentar til kap. 7, *bysuenenn* 'øvrighedsbetjenten'.

KAPITEL 58. *giestreth,* opr. en ret, hvor den ene af parterne var "gæst", ikke hjemmehørende i retskredsen, senere også om en ret for sager, der skal behandles hurtigt. Processen var kortvarig, og dommen skulde udføres inden tre dage *(jnden thrinde suolle)* efter afsigelsen.

KAPITEL 59. *vor naadigste herre* er kongen, *heelle* 'skjule'.

KAPITEL 60. *bofolck,* se kommentar til kap. 13, *jndtage* 'optage', *boer* 'boder', *beskeen* 'årsag, grund', *fordieldt* 'sagsøgt', *saaguolderen* 'sagsøgeren', *vdeske* 'kræve dokumentation for lovligheden', *beskriffuis* 'udfærdiges skriftligt', *stadtzthieneren* 'øvrighedsbetjenten', *faahrekoeste* 'ejendele', *erlige* 'retskaffen, som ikke handler mod de gældende vedtægter og love', *gemehn* 'samfund', *lou forwunden* 'domfældt efter loven', *verlige* 'uærlig, vanærende', *sig forclarer* 'renser sig', *loumaall* 'retssag', *att dennom paa andre steder,* dennom synes fejl for hannom.

KAPITEL 61. *bofolck,* se kommentar til kap. 13, *bryggereede* 'tilbehør til brygning'.

KAPITEL 62. *brullupskost* 'bryllupsgilde', *diskandten* er måske betegnelse for diskantkoret, skoledrengekoret, eller snarere et medlem af dette, *lieger* 'spiller', *welkommæn* er bryllupsgildet i de nygiftes hjem tirsdagen efter søndagens bryllup.

KAPITEL 63. *opferdiges* 'udføres'.

KAPITEL 64. *recessen,* se kommentar til Indl., *marckskatt,* den egentlige bor-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gerskat, senere nogenlunde svarende til kommuneskatten, lignedes i antal mark (o. 1600 sattes hver skattemark til én skilling), *skielligt* 'rimeligt, passende', *bysuennen* 'øvrighedsbetjenten', *forprangh,* se kommentar til kap. 3, *grandgiffueligen* 'nøje', *skip* 'skæppe', se kommentar til kap. 39, *gielder* 'koster', 1 *(bismer)marck* à 16 *lodder* vejede ca. 0,3 kg, *dyringen* 'dyrheden'.

KAPITEL 65. *Kongelig Maiestatz . . . obne breffue oc mandat* sigter til en forordning 1/4 1606, trykt i Sechers udgave III nr. 224 (se kommentar til Indl.), hvis ordlyd kapitlet delvis gengiver, *obne breffue* eller patenter var betegnelsen på de kongebreve, der var stilet til mange (i modsætning til de lukkede breve eller missiverne), *mandat* 'forordning', *poliethj* 'orden', *aduaare* 'underrette', *laudagh* 'skiftedag', *thornit,* se kommentar til kap. 1, *boefolck,* se kommentar til kap. 13, *heeller* 'skjuler', *graatt,* se kommentar til kap. 7, *krogerfolck* 'krofolk', her måske specielt om drukkenbolte, *daabbell* 'hasardspil', *skielligen* 'med rimelighed', *steder* 'fæster', *endeligen* 'ubetinget', *statzthienerne* 'øvrighedsbetjentene'.

KAPITEL 66. *jndtagis* 'gives husly, bopæl', *boe* 'bod', *raadtzmand* betyder her 'gårdforvalter, gårdbestyrer'.

KAPITEL 67. *forfølge* 'retsforfølge, anlægge sag', *skell* 'rimelighed, billighed', *hennde* 'få tildelt', frasen "gør det skel, som du vil hende og have" er optaget af Mau i hans ordsprogssamling (I 393), *dielle* 'retsforfølge', *stadtzthieneren* 'øvrighedsbetjenten'.

KAPITEL 68. *soern* 'edssvoren', *forlagt* 'pålagt' (participium til verbet nudansk forelægge, der i ældre tid kan have formen forlægge), *adware* 'underrette', *bysidderne,* se kommentar til kap. 19.

KAPITEL 69. *bysidderne,* se kommentar til kap. 19, *dis* 'dertil', *falden* 'dømt skyldig', *dj 24 mendt,* se kommentar til Indledningen, *menninge* 'samtlige', *fremfaarne* 'afdøde', *brøst* 'forseelse'.

KAPITEL 70. *leigerstedt* 'begravelsesplads', *jomfru* 'ugift adelsdame', *huis thilbørlige ehrre* 'hvad der vil være en tilbørlig ære for det', *claar register* 'tydelig opskrift'.

KAPITEL 71. *thillholde sig* 'tilegne sig', *forherder sig* 'er modvillig, vægrer sig', *vnder wold* 'under trussel om retsforfølgelse for vold', jfr. *medt woldtz forfylinngh* senere i kapitlet, *fortrengsell* 'skade', *brøst* 'forseelse', *bestillinngh* 'anliggende(r)'.

KAPITEL 72. *slette daller, rixdaller* = 4 mark = 64 skilling danske, om købeværdien se kommentar til kapitel 7, *vdloffuis* må betyde 'stilles (byen) i udsigt'.

KAPITEL 73. *alligeuell* 'selv om', *taald minde* 'truffet aftale', *xxiiij mend,* se

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kommentar til Indledningen, *meninge* 'samtlige', *føre raad ved* 'finde midler imod,' *som wid burde, som wid bør* 'som det var, er rimeligt, som det sig hør og bør', *oc denn att haffue derjnnd vdj minde vnder lougsens forfølgelsze oc straff* 'og kun have den derinde efter tilladelse under trussel om retsforfølgelse og straf', *blodtzforwanndt* 'blodsbeslægtede', *enndskiøndt* 'end', *merck* 'skjoldemærke, våben'.

KAPITEL 74. *thennd helligaandtz kiercke (som kaldis Sannctj Morthens kiercke)*. Kong Hans skænkede Sankt Mortens kirke til Helligåndsklosteret o. 1485. Den nuværende Sankt Mortens kirke, der er bygget o. 1500, overtog navnet fra en ældre og meget mindre Sankt Mortens kirke, der lå på samme sted, *fundering* er det, der er *funderet* 'skænket gennem gaver' til kirken til den grundlæggelse og indretning, *som thend nu begreben oc forfunnden er* 'i dens nuværende omfang og tilstand', *Wordup*, Vorup syd for Randers, nedlagdes som selvstændigt sogn 1552 (18/7 befales kirken nedbrudt) og lagdes under Sankt Mortens kirkesogn. Det nævnte kirkebol i Vorup, der *skyldder* 'yder en afgift på' et pund korn om året, foreligger der et gavebrev på af 31/1 1568, det har ifølge dette tilhørt Sankt Mortens allerede i Kristian III's tid, *dij xxiiij mennd*, se kommentar til Indledningen, *alligeuell* 'selv om', *forloffuer* 'kautionist', her vel fejl for forloffuelse 'kaution'.

KAPITEL 75. *bysidderne*, se kommentar til kap. 19, *vdj sliig maader* 'med hensyn til dette', *som wid bøer* 'som rimeligt er'.

KAPITEL 76. *sagfald* 'sag, hvori der idømmes bøde' (ofte også om indtægterne af samme), *aarloffsskatt* 'krigsskat', *meninge* 'alle', *dislideliger* 'desto mere udholdelig', *forthredt* 'trods, vrangvilje', *falder* 'bliver idømt straf, bøde', *brødige* 'skyldige'.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Randers Bys Vilkår og Artikler 1609« er udgivet af A/S Randers Rebslaaeri, Randers, i anledning af virksomhedens 125 års jubilæum i september 1965. Værket er trykt i to udgaver, således at faksimileudgaven har kunnet udføres så nær den håndskrevne originale udgave som mulig. Tryk: J. M. Elmenhoff & søns bogtrykkeri, Randers. Skrift: Linotype Garamond nr. 3. Papir: Matglittet stribet S-masse 631 fra A/S De forenede papirfabrikker. Bogbinder: J. Olsens protokolfabrik, Randers. Værket er trykt i 2500 eksemplarer, hvoraf et begrænset antal er stillet til rådighed for handelen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK